

SLOVENSKÁ REČ — časopis Slovenskej akadémie vied pre praktické otázky slovenskej jazykovedy. Vychodí mesačne okrem hlavných prázdnin. — Vydáva vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied starostlivosťou Ústavu slovenského jazyka. — Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar. Tajomník redakcie dr. Ladislav Dvonč. Redakčná rada: dr. L. Dvonč, dr. G. Horák, dr. J. Horecký, dr. E. Jóna, M. Marsinová, dr. J. Oravec, dr. Š. Peciar, dr. J. Ružička. — Predplatné na XIX. ročník Kčs 17.—, jednotlivé čísla po Kčs 1.70. — Účet Štátnej banky československej č. 39-161-0582. — Príspevky a recenzné výťažky pre redakciu posielajte na adresu: Redakcia časopisu Slovenská reč v Bratislave, Klemensova 27. — Rukopisy sa nevracajú. — Tlačia Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin.

OBSAH

Horák G., Rozširujeme a spresňujeme slovnú zásobu žiakov	— — — — 129
Ružička J., Spojka <i>lebo</i>	— — — — 135
Dvonč L., Skloňovanie substantív na <i>-ea, -oa, -ua</i>	— — — — 142
Kornejevová A. V., Vyučovacia hodina na tému „Slovo v kontexte a viacvýznamovosť slova“	— — — — 144

Podnety a diskusie

Dvonč L., Písanie mien cudzích miest v učebniciach zemepisu	— — — — 149
Uhlár V., Predložka <i>u a pri</i>	— — — — 151
Purgina J., Pripomienky k niektorým zemepisným názvom v nových Pravidlách	— — — — 153
Purgina J., Úprava niektorých názvov obcí podľa nových Pravidiel	— — — — 155

Drobnosť

Šalingová M., Zaplatiť a preplatiť	— — — — 157
------------------------------------	-------------

Posudky

M. V. Ušakov, Uprazdnenija po orfografii v srednej škole, E. Kučerová	— — — — 158
N. M. Šanskij, Osnovy slovoobrazovatel'nogo analiza, J. Horecký	— — — — 160

GEJZA HORÁK

ROZŠIRUJME A SPRESŇUJME SLOVNÚ ZÁSOBU ŽIAKOV

Ešte stále nevenujeme na našich školách takú pozornosť práci na slovnej zásobe žiakov, akú si podľa svojho dosahu zaslúži. — Prečo je to? — Nevedomujeme si dostatočne ďalekosiahly dosah, ktorý táto práca má vo výchove mladých občanov. Keď sa aj venujeme slovnej zásobe žiakov, nepostupujeme v tejto práci premyslene, plánovite a systematicky.

Keby sme sa opýtali žiakov našich národných škôl, či majú slovníček na zapisovanie slov, ktorými si pri vyučovaní obohatili svoju individuálnu slovnú zásobu, mnohí by nám odpovedali, že na ich škole takýchto slovníčkov doteraz niet. A nielen to. O systematickej práci na rozvíjaní slovnej zásoby nesvedčia ani naše učebnice. — Ak si povšimneme napríklad čítanku pre 2. ročník národných škôl, zistíme, že síce skoro pod každým článkom sú otázky (kontrolné) na jeho obsah, ale len veľmi zriedkavé a krajne nedostačujúce sú otázky na významovú náplň jednotlivých slov, o ktorých autori predpokladali, že ich žiaci nepoznajú. Otázky na význam označených slov sú len v prípadoch, keď ide o termíny a cudzie slová, teda keď ide o slová, pri ktorých je potreba významovej analýzy na prvý pohľad očitá. Takéto otázky sú na str. 11 a 190 („fašista“, „esesák“, „pôdohospodársky útulok“), na str. 22 pod článkom „Deň baníckeho učňa“ sa podáva stručný výklad použitých baníckych termínov a okrem toho jeden článok („Čo je to kolektív?“, str. 106) je osnovaný na praktickom výklade pojmu prevzatého slova.

Pretože jazyk je dialekticky spätý s myslením, s rozširovaním žiakových vedomostí má sa organicky a paralelne rozvíjať aj jeho slovná zásoba, v ktorej sa nadobudnuté poznatky koncentrujú a upevňujú. Prácu na rozvíjaní slovnej zásoby žiakov treba vykonávať v celom výchovnom a vyučovacom postupe, teda na hodinách všetkých vyučovacích predmetov; no táto práca a jej kontrola patrí predovšetkým do rámca jazykovej výchovy. — Preberieme si jej jednotlivé zložky a úlohy.

1. Obohacovanie slovnej zásoby žiakov

Žiaci prichádzajú do školy z rozličného rodinného prostredia, ktoré v nerovnakej miere uplatňovalo snahu rozvíť vyjadrovaciu schopnosť dieťaťa. Prvou úlohou školy je teda odkrytie a previerka slovného fondu žiakov. Keď spíňame túto úlohu (otázky, rozhovor, voľné rozprávanie, rozprávanie

podľa obrázkov), súčasne dbáme, aby sa z tejto stránky čo najviac zmiernil rozptyl medzi jednotlivými žiakmi. Po tomto prípravnom štádiu, ktoré v rozličných variantoch treba uskutočniť na začiatku každého školského ročníka, pristupujeme k plánovitej a systematickej práci na obohacovaní individuálnej slovnnej zásoby žiakov.

Z podstaty jazyka vyplýva, že práca na slovnnej zásobe žiakov má veľký výchovný a vzdelávací význam. Pretože slovo vždy veľmi úzko zväzujeme s jeho významom, znamená ona obohacovanie žiakov o nové predstavy a pojmy. Pravdaže, obohacovanie slovnnej zásoby žiakov nechápeme ako osobitný a samostatný proces, ktorý by sa mal azda uskutočňovať popri vyučovaní. To by bolo zásadne pomýlené a nesprávne. Obohacovanie slovnnej zásoby žiakov je nutnou a neoddeliteľnou zložkou a vlastne dôsledkom všetkých častí výchovnej a vzdelávacej práce. Slovníček, ktorý sme spomínali, má byť pomôckou všeobecnou, teda pre všetky vyučovacie predmety. Okrem toho žiaci si majú doňho zapisovať (azda v oddelenej časti) slová, ktoré získali z domáceho čítania.

Na hodinách čítania má sa často ozývať výzva „Toto slovo si zapíšete do slovníčka!“ V učebniciach slovenského jazyka pre národné školy sa s takýmito výzvami pomerne často stretávame. Od žiakov sa v nich požaduje, aby si zapisovali do slovníčka skupiny slov pre ich pravopisnú stránku, teda preto, aby si žiaci osvojili ich pravopis. Obdobný cieľ majú aj pravopisné slovníčky na konci spomenutých učebníc. Toto však nestačí. Okrem slov, ktoré sú dôležité so zreteľom na pravopis, treba, aby sme upozorňovali žiakov na slová, ktoré si majú dobre zapamätať pre ich vecnú (významovú) stránku. „Dobre zapamätať“ v tomto prípade znamená: 1. poznať význam príslušného slova a 2. vedieť ho v reči správne používať. Pravdaže, do slovníka si žiaci nezapisujú len osamotené slová, ale aj slovné spojenia: združené pomenovania, ustálené spojenia a napokon aj celé vety, ktoré majú v príslušnom kontexte funkciu pomenovacej jednotky. Do slovníčka si teda žiaci zapisujú rozličné pomenovacie jednotky a okrem nich výstižné prirovnania, metaforické pomenovania, príslovia, porekadlá a pod.

Výber slov, ktoré majú pribudnúť v jednotlivých ročníkoch do slovnnej zásoby žiakov, nie je náhodný a nie je náhodné ani ich celkové množstvo. Oboje sa určuje osnovami: predpísanou látkou, ktorá je zhrnutá v príslušných učebniciach. Slová, ktorým majú žiaci rozumieť a ktoré majú správne používať, obsahujú učebnice. Učiteľ si má dôkladne všímať slovnú zásobu učebníc a školských pomôcok vôbec, aby mohol žiakovi pohotovo a výstižne vysvetliť slovo alebo slovné spojenie. Pravda, učiteľ ani nemá čakať, kým ho daktorý žiak vyzve, aby to alebo ono slovo (slovné spojenie) vysvetlil. Má vysvetliť bez výzvy a radšej dva razy ako raz nedostačujúco. Pravda, netreba vysvetľovať to, čo vedľa vysvetliť daktorí žiaci alebo žiacky kolektív.

Práca so slovnou zásobou má sa uskutočňovať vo všetkých zložkách jazykovej výchovy: na gramatike, pri čítaní aj pri slohu, kde sa súčasne

preveruje, zvažuje a kde jej na základe zistených skutočností stavíme budúce úlohy a ciele. — Na hodinách gramatiky si žiaci osvojujú gramatické poučky, v ktorých vystupujú základné gramatické termíny a pojmy. Treba, aby sa s gramatickými termínmi viazal vo vedomí žiakov presný a neskreslený význam. Žiaci musia každému gramatickému termínu náležite rozumieť. Len vtedy sú gramatické poučky hodnotné a plnia v požadovanej miere svoju úlohu. Gramatické termíny nemajú byť len súčiastkou poučiek a nemajú ich žiaci vyslovovať iba vtedy, keď žiadame, aby ku konkrétnemu gramatickému javu doložili príslušnú poučku. Presné jazykovedné termíny musí na hodinách gramatiky a pravopisu používať a vždy uplatňovať nielen učiteľ, ale priam tak aj žiak. Napríklad je nesprávne, keď síce žiadame, aby žiaci poznali definíciu podstatných mien, okrem toho vedeli, že podstatné mená sú konkrétne a abstraktné, všeobecné a vlastné, že rozoznávame pri nich rod, číslo, pád a pri mužských podstatných menách aj životnosť a neživotnosť, ale po otázke na konkrétne slovo — povedzme „brána“ — by sme sa uspokojili s odpoveďou, že je to podstatné meno ženského rodu. Naoččože je nám potom „odriekanie“ poučiek, keď ich nemáme uplatňovať pri analýze konkrétneho gramatického javu? Aby sa žiakom dostal gramatický termín — ako vravievame — do krvi, máme od nich dôsledne žiadať, aby ho vždy a na pravom mieste použili. — Ak nám žiak povie, že *d'* je mäkká spoluhláska, máme od neho dôsledne žiadať, aby svoju charakteristiku náležite doplnil (znelá + výslovnostná charakteristika podľa školského stupňa).

Na hodinách gramatiky a pravopisu obraciame pozornosť pri rozširovaní slovnnej zásoby — ako sme ukázali — predovšetkým na gramatické termíny.

Hodiny čítania sú najvýdatnejšou príležitosťou obohacovania slovnnej zásoby žiakov, pretože čítanky čerpajú svojimi článkami tematiku zo všetkých odborov a zo všetkých životných oblastí. Mohli by sme povedať, že čítanky sú učebnicami všeobecného rázu. Z tohto ich charakteru vychodí, že majú, pri obohacovaní slovnnej zásoby žiakov úlohu prvoradú. Na konci školského roka nemá byť ani jediného slova, ani jedného slovného spojenia v čítanke, ktoré by nebolo prešlo do aktívnej slovnnej zásoby žiakov.

Uviedli sme, že čítanky sú učebnicami, ktoré zasahujú do všetkých vyučovacích predmetov. Toto platí najmä o prvej čítanke, o šlabikári, ktorý je na elementárnom stupni jedinou a v pravom zmysle slova všeobecnou učebnicou. Význam takzvaných východiskových slov, z ktorých sa vyvodzuje príslušná hláska, musí byť žiakovi úplne jasný. Priam tak mu musia byť z významovej stránky jasné slová a jednoduché slovné spojenia, ktoré číta. Tu pochopenie čítaného textu takmer vždy napomáhajú obrázky. V rozhovore o obsahu obrázkov pred čítaním i po ňom sa žiakom ujasňuje obsah toho, čo čítajú. I keď už samotný výkon čítania na elementárnom stupni žiada sústredenú účasť celého žiaka, predsa musíme dbať, aby sa aj tu od začiatku spájalo slovo s príslušným významom; aby teda žiak už od

1. ročníka vedel, čo číta. Slovo nemá byť ani u neho nezmyselnou skupinou hlások, ale jasným obsahom naplnený zvukový celok, čosi, čo sa živo vracia do každodennej žiakovej reči.

Slovo sa stáva pevnou súčiastkou žiakovej slovnej zásoby len vtedy, keď mu žiak dobre rozumie. To znamená, že získané slovo musí byť v jeho vedomí úzko spojené so skutočnosťou, ktorú označuje. Nemožno teda obohačovať slovnú zásobu žiakov bez toho, aby sme im umožnili každodenne sa stretať so skutočnosťami, ktoré mimo nich jestvujú. Žiaci musia veľa pozorovať, skusovať a pracovať (školská záhrada, záujmové krúžky, „týždennícke“ povinnosti) a o tom, čo pozorujú, skusujú, s čím pracujú, majú sa primerane a kontrolované vyjadrovať.

Ako vidíme, obohacovanie slovnej zásoby žiakov je proces, ktorý má hlavný prameň vo vyučovaní, ale úzko súvisí s každou činnosťou (teda i so zábavou) žiakovou. Na hodinách čítania, keď sa žiaci stretávajú s najrozličnejšími prvkami skutočnosti, pri rozhovore o čítanom texte sa najlepšie ukáže, v akom rozsahu a ako presne ten-ktorý žiak pozoruje, aké má skúsenosti. Tu je veľmi dobrá príležitosť vyzvať žiakov, aby lepšie, dôkladnejšie a viac pozorovali, skusovali a pracovali.

Veľký význam pre obohacovanie slovnej zásoby na nižšom stupni má organizované pozorovanie obrázkov. Učiteľ si má vopred dôkladne prezrieť obraz (rad obrázkov) a má si odpovedať na otázku, o ktoré slová sa má pri pozorovaní zobrazených skutočností obohatiť slovná zásoba žiakov. Pritom musíme mať vždy na pamäti, že obraz je len náhradou — a to veľmi nedokonalou náhradou — skutočnosti. Žiakov máme upozorňovať, aby to, čo je zobrazené, vždy, keď je to len možné, konfrontovali so skutočnosťou.

2. Spresňovanie slovnej zásoby žiakov

Pri rozhovoroch so žiakmi často zistíme, že daktoré slovo nie je v ich vedomí zviazané s presným a úplným významom. Tak sa stáva, že slová sa žiakovi nenáležite prekrývajú, splývajú, že nemajú u nich presne ohraničenú skutočnosť, ktorá sa nimi môže pomenovať. Daktorým slovám zase žiak pririeka nenáležitý význam alebo napokon určité jeho slová sú prázdnu „škrupinou“ hlások bez obsahovej náplne. — Najlepším prostriedkom na spresnenie slovnej zásoby je ustavičná starostlivá kontrola žiakovej reči a výzvy lepšie a dôkladnejšie pozorovať vec, ktorú nepresne alebo nesprávne pomenoval.

Na spresňovanie slovnej zásoby má dobrý účinok práca so slovami opačného významu (antonymá, opozitá) a so slovami zhodného alebo veľmi blízkeho významu (synonymá, slová rovnoznačné).

A n t o n y m á . — Zo skúsenosti vieme, že pri pozorovaní určitej veci príde nám na um iná, ktorá je s ňou podľa istej vlastnosti v protiklade. Napríklad pri pozorovaní alebo pri predstave drobnej veci vybaví sa nám v mysli predstava enormne veľkej veci toho istého druhu a pod.

Podobne je to aj pri slovách. Keď počujeme slovo, hneď nám príde na um iné, ktoré je jeho významovým opakom, protikladom. Ak si žiaci pri daktorých slovách dôsledne uvedomujú slová s nimi významovo protikladné, spresňujú si významovú náplň obojich.

Už na elementárnom stupni sa žiaci stretávajú s protikladnými pojmami, a to zväčša priestorového a kvantitatívneho charakteru: *blízko* — *ďaleko*, *vysoko* — *nízko*, *viac* — *menej*. Žiaci porovnávajú predmety postavené vedľa seba podľa určitej (výraznej) vlastnosti a tvoria dvojice slov s opačným významom: *veľký* — *malý*, *dlhý* — *krátky*, *mäkký* — *tvrdý*, *úzký* — *široký*, *sladký* — *horký*, *radosť* — *žiaľ*, *smelý* — *bojazlivý*, *ťažko* — *ľahko*, *veselo* — *smutno*, *stratiť* — *nájsť*. — Potom majú žiaci k danému slovu nájsť v rade slov slovo s opačným významom. Bezprostredne potom vždy žiadame, aby slovo povedali v slovnom spojení alebo vo vete. Pri ďalšej úlohe sa k danému slovu uvádza slovo s opačným významom bez použitia pomocného radu slov. Napokon dávame žiakom úlohu vymeniť vyznačené slová vo vetách slovami s opačným významom. Tu priam tak ako v skôr uvedených cvičeniach alebo dávame príslušné slovo vybrať z radu slov, alebo ho má žiak nájsť premýšľaním a bez hocakých pomôcok.

S y n o n y m á. — Práca so slovami, ktoré sú veľmi blízke významom, je bohatá a mnohostranná. — K danému slovu vyberajú žiaci z radu slov slovo rovnoznačné. — Z niekoľkých slov sa vyberá do viet slovo s najprímernejším významovým odtienkom. Pritom žiaci zakaždým odôvodňujú, prečo je vybrané slovo zmyslovo najpríliehavejšie. — Označené slovo sa vo vete nahrádza vhodným slovom iným, ktoré je v danom rade slov, alebo na ktoré musia prísť žiaci sami uvažovaním. — S danými synonymami treba zostaviť vhodné vety. — Napokon môžeme dať žiakom aj krátku slohovú úlohu, v ktorej majú vhodne použiť určené synonymá.

Táto práca má žiakov naučiť poznávať zhody a významové odtienky medzi synonymickými radmi slov a zbystrovať schopnosť správne používať zdanlivo zhodné slová v kontexte. Práca so synonymickými radmi slov sa má vždy viazať a vhodne dopĺňať cvičeniami s antonymickými dvojicami. Cvičenia so slovami významovo protikladnými a rovnoznačnými treba vykonávať ústne aj písomne. Ak novozískané slovo zapisuje žiak do slovníčka a ukazuje sa potreba, pripíše k nemu slovo s opačným významom alebo rad slov s významom približne zhodným. (Pravda, toto neznamená, aby sme ku každému slovu silou mocou hľadali synonymá alebo antonymum.) — Pre cvičenia oboch druhov, ale najmä pre cvičenia synonymické môžeme veľmi vhodne využiť slohové práce žiakov, a to skoro pri každej oprave.

3. Aktivizovanie slovnej zásoby žiakov

Môžeme zistiť, že žiaci oveľa viac slov poznajú ako používajú. Okrem tých slov, ktoré žiaci používajú vo svojej reči a pri písomnom vyjadrovaní (v slohu), jestvujú v ich mysli slová, ktorým síce rozumejú, ale ktoré ne-

pokladajú „za svoje“, alebo „ešte za svoje“. To je takzvaná receptívna alebo pasívna zložka slovnej zásoby. Slová, ktoré do nej patria, si žiak nedoniesol zo svojho rodičovského prostredia. Pri nich sa nezáväzuje dosť pevne zvuková stránka s príslušným významom. Vonkajšia podoba týchto slov (výslovnosť) robí žiakom veľmi často ťažkosti. Pri prvom použití ich obyčajne vyslovia zle: deformujú ich podľa slov hláskoslovne podobných. Toto je veľmi častý zjav najmä pri slovách prevzatých. Učiteľ sa má usilovať, aby žiaci postupne aktivizovali slová svojej receptívnej zásoby a smelo ich používali ústne i písomne. U daktorých žiakov sa tu ukazuje nesmelosť, ba akási „nedôvera“ k určitým slovám. V takom prípade má učiteľ zapôsobiť vhodným povzbudením a najmä dobrým príkladom. („Všetky správne slová sú naše! Používajme ich podľa potreby; pravda, vždy na pravom mieste!“)

Mnoho slov, donesených z domáceho prostredia, nepoužíva žiak preto, že si nie je istý, či sú správne, či ich možno použiť aj v škole (či sú spisovné). Pri zisťovaní takýchto slov sa vyžaduje od učiteľa jemná znalosť príslušného krajového nárečia a od žiakov dôverivý postoj k učiteľovi. Táto otázka však už zasahuje do štvrtej zložky práce so slovnou zásobou žiakov.

4. Očisťovanie slovnej zásoby žiakov od dialektizmov a vulgarizmov

Žiaci si často ani neuvedomujú, že používajú v reči *dialektizmy* (slová a slovné spojenia, ktoré sú bežné v krajovom nárečí, ale ktoré sú pre spisovný jazyk neprijateľné), alebo *vulgarizmy* (slová a slovné spojenia veľmi expresívne, hrubé a pod.). Učiteľ má taktne žiaka upozorniť na takéto prvky jeho reči a hneď mu má ukázať ich príliehavé a neutrálne spisovné ekvivalenty. Nebolo by správne, keby tu učiteľ použil metódu výsmechu. Často by sa mohlo stať, že takýto postup by urobil oveľa viac škody ako osohu. Žiak, ktorého by sme vysmiali, by nevhodnosť jedného slova, prineseného z rodičovského prostredia, chybné preniesol na všetky. Mohol by sa u neho vyvinúť nežiadúci pocit menejcennosti a z neho prameniaca zásada: „Všetko, čo som sa naučil doma, je zlé.“ Učiteľ má postupovať taktne tak, aby si žiak osvojil práve opačnú zásadu: „Veľmi veľa z toho, čo som sa doma naučil, je dobré.“ Takýto postoj zvyšuje sebavedomie, stupňuje chuť do práce a to sú prvé predpoklady úspechu. — Učiteľ, ktorý s pochopením a dostatočnou teoretickou prípravou pristupuje k zdokonaľovaniu reči svojich žiakov, bystro spoznáva, čo sa dá z krajového nárečia žiakov použiť pre spisovný jazyk a dakedy priam naspomne žiakovi: „Ako to, alebo hento povie tvoja stará mať; ako toto voláte doma?“ Keď žiak zistí, že veľmi veľa slov používaných doma má platnosť slova spisovného, získa v reči sebavedomie a jeho výsledky sa vo všetkých zložkách jazykovej výchovy zlepšia. Pravda, nikdy netreba spúšťať zo zreteľa, že žiaci majú hovoriť spisovne. Ak slovo, ktoré sa používa aj v krajovom nárečí, použije žiak v hláskoslovnej podobe nárečia, hneď ho máme vyzvať, aby ho primerane adaptoval, t. j. prispôbil systému spisovného jazyka (napr. *dzeci* =

deťi ap.). Netrpieť, aby žiaci hovorili nárečím. — V našich školách má znieť správna a krásna spisovná slovenčina.

Pri odstraňovaní dialektizmov a vulgarizmov zo slovnej zásoby žiakov základnú úlohu hrá príklad pozornej a peknej reči učiteľovej. Ak je učiteľova reč vždy bez dialektizmov a vulgarizmov, ak pri svojich jazykových prejavoch učiteľ vždy starostlivo vyberá a váži slová, priúča takémuto postupu aj svojich žiakov. Toto je najlepší spôsob na odstraňovanie dialektizmov a vulgarizmov.

Žiakov treba povzbudzovať, aby boli pri rozširovaní a spresňovaní svojej slovnej zásoby aktívni. Treba, aby si uvedomili, aký veľký význam má z tejto stránky popri každodennej pravidelnej školskej práci správne čítanie. Treba, aby žiaci čítali veľa, aby čítali pozorne a kde-tu si pri čítaní zapisovali poznámky alebo slová (slovné spojenia) do slovníčka. Pravda, žiaci nemajú nikdy zabudnúť, že najistejšou cestou, ktorou možno nadobudnúť bohatú slovnú zásobu, je práve každodenná usilovná a pozorná práca v škole a príprava na ňu doma. Toto je súčasne najbezpečnejšia príprava na správne a pekné vyjadrovanie myšlienok — teda na sloh.

Práca na obohacovaní, spresňovaní a očisťovaní slovnej zásoby žiakov má veľký všeobecne vzdelávací význam. Venujme jej potrebnú a zaslúženú pozornosť!

Pozri N. P. Kanonykin i N. A. Ščerbakova, *Metodika ruského jazyka v načasnej škole*, str. 438—445 a porovnaj s autorovým článkom *Výklad významu slov a rozvíjanie myslenia žiakov*, SR XVIII, 105—110.

JOZEF RUŽIČKA SPOJKA LEBO

Úlohou tejto úvahy je zistiť význam spojky *lebo* a ukázať, aké vety sa uvádzajú touto spojkou.

V slovenskej gramatickej literatúre, ako aj v školských učebniciach slovenčiny sa obyčajne tvrdí, že spojka *lebo* má dôvodový (príčinný) význam a že sa používa v priradovacom súvetí.¹ Takýto výklad však odporuje skutočnému stavu v jazyku. Ide tu o dve veci. Po prvé, spojka *lebo* nemá len dôvodový (príčinný) význam; po druhé, je sporné, či spojka *lebo* je priradovacia vo všetkých svojich významoch. Pri riešení týchto otázok treba vyjsť zo všeobecného výkladu o spojkách.

¹ Tak napr. píše Ján Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*, 5. vydanie, Nitra 1930, II. diel *Skladba*, § 44. Podobne hovorí o tejto veci aj Belo Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, str. 442 a 471, poznámka 1. Obdobne aj všetky školské učebnice z rokov 1952—53.

Spojka ako slovný druh je nesamostatné, pomocné slovo na rozdiel od samostatných slov, ktoré môžu tvoriť samy osebe vetu. Spojky, podobne ako častice, spona a predložky, nemôžu samy osebe tvoriť vetu. Zo skupiny týchto nesamostatných, pomocných slov sa spojky vydielajú svojim významom i syntaktickým použitím. Spojkami vyjadrujeme významové vzťahy jednak medzi rovnocennými slovami vo vete, jednak medzi vetami v súvetí.²

V súvislosti so spojkou *lebo* potrebujeme obidve možnosti použitia: aj použitie v rámci jednoduchej vety, aj použitie v rámci zloženej vety čiže súvetia.

V rámci jednoduchej vety sa spojkami spájajú slová vo viacnásobnom vetnom člene. Ide tu teda vždy o spojenie rovnocenných slov. V takejto úlohe sa používa aj spojka *lebo*, napr.: *Teraz ale robte, čo sa vám líbi, nech sa vám páči ka p u s t a l e b o h l ú b y!* (Kalinčiak.) Je jasné, že v uvedenej vete spojka *lebo* nemá dôvodový (príчинný) význam, ale v y l u č o v a c í význam. Možno ju zameniť spojkou *alebo* bez zmeny zmyslu vety.

Spojka *lebo* s vylučovacím významom sa pokladá v súčasnom spisovnom jazyku za nesprávnu. Hojne sa používala v staršom spisovnom jazyku, najmä v štúrovskom a poštúrovskom období. Napr.: *Zajtra l e b o dneska čo vojsko prirazi v zbrojnej hotovosti* (J. Král). — *Trebárs ich je päťdesiat, ako jeden žijú, má jeden groš l e b o dva, to všetci prepijú ...* (J. Král). — *Už chudáčik celkom ustal, ešte nikdy tak neschodil, rád by sa už dakde na zem l e b o na lavičku hodil* (J. Král).

V rámci súvetia sa spojkou spájajú alebo dve rovnocenné vety, alebo dve nerovnocenné vety. Spojením dvoch rovnocenných viet vzniká prirad'ovacie súvetie, kým spojením dvoch nerovnocenných viet vzniká podrad'ovacie súvetie.³

Podľa tradičného výkladu spojka *lebo* má dôvodový (príчинný) význam.

Dôvodový (príчинný) vzťah sa môže uplatniť pri spojení dvoch rovnocenných i nerovnocenných viet, teda v rámci prirad'ovacieho i podrad'ovacieho súvetia. Tak napr. v prirad'ovacom súvetí *Naveky musí ju poháňať do toho, ináč by sa nepribrala* (Timrava) je medzi vetami dôvodový vzťah. Tak isto aj v podrad'ovacom súvetí *Prišiel domov len vlakom o siedmej, pretože mali v škole schôdzku základnej organizácie* (Mináč) je medzi vetami dôvodový vzťah. Preto treba uviesť dostačujúce gramatické dôvody, prečo sa v jednom prípade hovorí o dôvodovom súvetí p r i r a d' o v a c o m a v druhom prípade o dôvodovom súvetí p o d r a d' o v a c o m.

² Takto sa charakterizujú spojky v univerzitnej príručke *Sovremennyyj russkij jazyk. Morfologia*. Moskva 1952, str. 432—3.

³ Rovnocennými vetami nazývame také vety, ktoré majú rovnaký gramatický charakter. Rovnocenné sú všetky hlavné vety. Vedľajšie vety sú rovnocenné, ak zastupujú úlohu toho istého vetného člena nadradenej vety. Preto sú rovnocenné napr. dve časové vety, dve miestne vety, dve predmetové vety viažúce sa k tomu istému slovesu, dve prívlastkové vety viažúce sa k tomu istému nadradenému podstatnému menu a pod.

Obyčajne sa tvrdí, že v priraďovacom súvetí sú spojené dve rovnocenné úplné vety. Najčastejšie sú to hlavné vety. O nich sa potom hovorí, že každá z nich môže stáť aj samostatne a aj tak má charakter úplnej vety. Oproti tomu sa tento ráz úplnej vety odopiera vedľajšej vete. Tak hovorí napr. aj Belo Letz: „Vedľajšia veta teda nie je samostatným myšlienkovým (logickým) celkom, ale len patričným členom hlavnej vety, vyjadreným podobou celej vety“ (str. 448). Toto je všeobecne uznávaný výklad rozdielu medzi hlavnou a vedľajšou vetou. Uplatňuje sa najmä v školských učebniciach.

Uvedené kritérium úplnosti vety však nedostačuje. Na jednej strane máme totiž v podrad'ovacích súvetiach veľmi často také hlavné vety, ktoré z obsahovej stránky nie sú úplné. Tak napr. v súvetí *Je pravda, že dlho sám nechcel uverejňovať, no práve tak je pravda, že neskôr, keď uverejňovať chcel, nemohol* (A. Matuška) hlavné vety (*je pravda, no práve tak je pravda*) nie sú obsahovo úplné. Podobne je to aj v týchto prípadoch: *To znamená, že už v tomto ohľade zvíťazili u nej oči nad ideológiou* (A. Matuška). — *Vidí sa ti, že ovca by sa nemohla tam obrátiť* (Tajovský). — *Ale možno, že mu to i svedomie naložilo túlať sa svetom ...* (Tajovský). — *Ale ešte väčšia radosť, že Mrázikovie kone už nemajú čo robiť* (Rázus). — *Že je socialistom, mu neuberá na cti* (Zúbek). — *Nech mu je ku cti, že švihol pyskom proti splašenej muche* (Gabaj). — *Najväčšmi sa mu azda to páčilo na ňom, že ho on neplatil* (Kukučín). — *Prirodzená vec, že málo býval doma*. (Kukučín). — *Dosť, čo za tri roky je bez salaša* (Timrava).

Na druhej strane aj vedľajšie vety v podrad'ovacom súvetí obyčajne sú úplné z obsahovej stránky. Tak napr. v súvetí *Cítil v sebe istú hrdosť, že nevinne trpí* (Kukučín) vedľajšia veta je z obsahovej stránky úplná (je úplným myšlienkovým celkom). Tak isto je to napr. v týchto súvetiach: *Vysvetlí im, aké má trápenie so záduchom a ako si ho po biede lieči denaturovaným liehom* (Hečko). — *Jurko od Šechnára sa sprvoti aj ľakne, či sa starému otcovi neporobilo niečo s rozumom, keď si nad ránom tak vyspevuje v záhrade* (Hečko). — *Vtedy už bolo ľudom z dediny celkom jasné, čo sa bude v továrni vyrábať* (Moric).

Keďže kritérium úplnosti vety z obsahovej stránky nedostačuje na jednoznačné rozlíšenie vedľajších viet od hlavných, treba sa ohliadnuť po inom kritériu, ktoré by spočívalo na gramatickej stavbe vety. Pri hľadaní tohto kritéria vyjdeme z toho, čo sme už povedali o spojkách.

Spojkami v súvetí vyjadrujeme významový vzťah medzi vetami. Vety v súvetí sú pospájané alebo na základe priraďovacieho vzťahu (koordinácia), alebo na základe určovacieho vzťahu (determinácia). Priraďovacie vzťah sa vyjadruje priraďovacími spojkami (paratakticky) a určovací vzťah podrad'ovacími spojkami (hypotakticky). Úlohu podrad'ovacích spojok majú aj vzťažné zámená a zámenné príslovky.

Obsahová priradenosť (koordinácia) je vyjadrená priraďovacou spojkou (paratakticky) napr. v týchto súvetiach: *Vozili drobní i strední roľníci*

a za týždeň sa vykúpili skoro tri vagóny obilia (Rúrik). — Ondro pokročil bližšie, ba odvážil sa i pozrieť na jej tvár (Timrava). — Cigáni hrali polku, no každý netancoval (Timrava). — Ten by sa srdil, ale je na furmanke (Hečko).

Obsahová podradenosť (determinácia) je vyjadrená podradňovacou spojkou (hypotakticky) napr. v týchto súvetiach: *Bača sponoval, či je mlieko teplé* (Ondrejov). — *Vidím, hoci i popred môj zrak preháňajú sa hmlý* (Plávka). — *Keby nie tvoje šaty, nebolo by väčšej špaty* (prisl.). — *Pomery v obci vyžadovali, aby sa občanom šiblo niečo medzi oči* (Hečko).

V uvedených prípadoch je súlad medzi druhom obsahového vzťahu a jeho vyjadrením.

Osobitnú skupinu tvoria tie prípady, v ktorých sa obsahová podradenosť (determinácia) nevyjadruje podradňovacou spojkou (hypotakticky), ale formálnym priradením. V takýchto prípadoch obsahový vzťah medzi vetami v súvetí a vyjadrenie tohto vzťahu nie je v súlade. Tak napr. v súvetí *Nemusela mu to ani povedať, Maťo beztak na to myslel* (Rúrik) druhá veta z obsahovej stránky vyslovuje odôvodnenie výroku prvej vety, ale tento dôvodový vzťah medzi vetami nie je vyjadrený na gramatickej stavbe druhej vety. Preto toto súvetie pokladáme za priradňovacie. Ale keby tento vzťah bol vyjadrený priliehavou spojkou, napr. spojkou *pretože*, súvetie by sme pokladali za podradňovacie (*Nemusela mu to ani hovoriť, pretože Maťo beztak na to myslel*). Podobne je to aj v súvetí: *Len jedno nevedela pochopiť: na tej vojenčine Maťo vari zabudol, že človek nemôže žiť ako zver...* (Rúrik). Druhá veta tohto súvetia je z obsahovej stránky podradená prvej vete, ale vzťah nie je vyjadrený. Je tu vypustená spojka *že*, pravdepodobne zo štylistických dôvodov, pretože sa tretia veta súvetia uvádza spojkou *že*.⁴

Teraz sa vráťme k spojke *lebo*.

Ide o to, či *lebo* je priradňovacia alebo podradňovacia spojka. Pre rozhodnutie tejto otázky môžeme si uviesť dve pomôcky, čerpané z gramatickej stavby vety.

Prvou pomôckou je zámena spojky *lebo* synonymnou spojkou alebo synonymnými spojkami preto, aby sa odkryl vzťah medzi vetami v súvetí.

⁴ Pri rozhodovaní, či ide o podradňovacie alebo priradňovacie súvetie, keď obsahová podradenosť nie je vyjadrená priliehavým podradňovacím výrazom (totož podradňovacou spojkou, vzťažným zámenom alebo zámenou príslovkou), pridriavame sa formy súvetia. Preto v týchto prípadoch hovoríme o priradňovacom súvetí. Ale pri určovaní druhu priradňovacieho súvetia, keď druh priradňovacieho vzťahu nie je vyjadrený priliehavou spojkou, treba sa pridriavať obsahového vzťahu medzi vetami súvetia. Tak treba postupovať pri bezspojkovom (asyndetickom) spojení viet v priradňovacom súvetí. Napr. súvetie *Náručie noci zabudlo si bledú hmličku, hmlička sa rozvíruje pred prúdmi zlata, mrví sa na drsných kučeriach jedličia* (Gabaj) je zlučovacie. Súvetie *Teraz už nebežali, leteli s vetrom oprečky* je stupňovacie. Súvetie *Nežiada pomoci od nikoho, sám si to všetko spravi je odporovacie. A súvetie Ostaň ešte chvíľu, všetko uvidíš na vlastné oči je dôsledkové.*

V každom súvetí, v ktorom sa vety spájajú spojkou *lebo*, možno použiť aj spojku *pretože*. Pritom sa zmysel súvetia nemení. Napr. *Nechceli veriť, lebo (pretože) hovoril to známy klamár, Jožo Košalkuľa Greňo* (Ondrejov).

Iné príklady:

Adam sa dlho udržať nemôže, lebo naši holobradí mladosi vždy na to dotierajú, čo sa inde stáva... (Kalinčiak). — Urobím hôrku okolo neho, lebo včely nerady, keď sa im nablízku huntuje (Kukučín). — Elenka bez odprosenia, lebo to jej veľmi smrdí, Ivan však hneď s celou úprimnosťou mi prišiel... (Šoltésová). — Moric sám mu dokázal, že musela byť v Jelenom striga, lebo sa tam v ostatné časy také veci diali ako nikdy predtým (Jégé). — Ale groša to nedonieslo, lebo museli ísť Singorovi na telce odrábať a zaviazali sa mu i tých desať zlatých odrobiť (Tajovský). — Nebol to chýr, lebo celé mesto bolo naozaj naopak obrátené (Jesenský). — Netýkaj sa prhlavy, lebo ťa popáli (prísl.). — Zahrešil strašne i vrátil sa do izby, lebo ruky roztriasli sa mu tak, že nič nevládal v nich udržať (Urban). — Nakoniec položili ju na stôl, lebo ju chceli mať všetci pred očami (Švantner). — Pravda, jeho funkcia zostala viac-menej čestnou, lebo vodu nosil kočiš, mäso sekali Vido a ostatné veci obstarávala notárka (Fr. Král'). — Spadol mi kameň zo srdca, nastáhovala sa doň bláznivá radosť, lebo som sa pôvodne nazdával, že známosť s týmito ľuďmi mimo zákona donúti ma držať odteraz žeravé železko v čertovej vyhni. (Jilemnický). — „Nešklab sa,“ povedal Jerguš, „lebo ťa vytiahám za šticu!“ (Ondrejov). — Potom sa rýchlo vyrútil dverami, lebo krčmár chytil do rúk veľký pivový pohár, akoby ho chcel hodiť za Pavčom (Mináč). — „Dobre, nepoznáme ho,“ odbavil ho Matúš Dodek netrepežlivo, lebo raz už chcel počuť novinu (Tatarka). — Musí privrieť dvere, lebo ošial sa tlačí do hlavy... (Plávka). — Nepál ma, lebo ťa naskutku rozdrapím... (Hečko). — Martinec ju mal rád, lebo to bola dobrá krava (Horák). — Napínali sme oči, lebo sa už zmrklo (Romanovský). — Bude neustále pokračovať ďalej, lebo príroda je nevyčerpatelná svojim obsahom a nevyčerpatelné sú aj možnosti ľudského rozumu (V. Hajko).

Spojku *pretože* sa pripája dôvodová (príčinná) vedľajšia veta k hlavnej vete. V tomto sa zhodujú všetky naše gramatické príručky.

Podľa toho všetky uvedené súvetia sú vybudované na základe dôvodového vzťahu. Dôvodový (príčinný) vzťah je jedným z druhov určovacieho vzťahu (determinácie). V súvetiach so spojku *pretože* ide teda o obsahový podradenost' (determináciu). A tento vzťah sa vyjadruje priliehavou spojkou. Je to teda súlad medzi obsahovým vzťahom viet a formálnym vyjadrením tohto vzťahu.

Na základe možnosti zámeny spojky *lebo* spojku *pretože* bez zmeny zmyslu súvetia je teda na mieste uzatvárať, že spojka *lebo* je v takýchto prípadoch podradňovacou spojkou.

Druhou pomôckou je to, že pri použití spojky *lebo* môže byť v druhej vete súvetia odkazovací výraz *preto*. Napr.: *Neukazoval sa verejne p r e t o, lebo dosiaľ neprišiel* (Jilemnický). — *Dovliekol ho sem Machaj p r e t o, lebo nevedeli napochytne zohnať materiál* (Mináč). — *To oni, surovci, dobili ho na smrť p r e t o, lebo im hádam nechcel nič vyzradiť* (Jilemnický). — ... ešte bude hriech, že *Miško vari p r e t o tak často otcovi robí po vôli, lebo pôjde na vysoké školy, aby mu neľutoval*... (Tajovský). —

Ak máš vlastný majetok, vezmú ti ho *pre to*, lebo iní majetok taký nemajú (Jesenský). — Podľa toho na základe vlastnej teórie sa svetlo šíri priamočiaro *pre to*, lebo dĺžka svetelných vln je veľmi malá v porovnaní s rozmermi obvyklých prekážok (Hajko).

Tu treba pripomenúť, že takéto odkazovacie výrazy sú iba v podradňovaní súvetí. Napr.: *Vždy sa chytá za hlavu a tancuje ešte a j v t e d y*, keď sedí pri pive (Jesenský). — Stará Pôstková vše vyšla *t a k*, že nemala na múku (Tajovský).⁵

Z doterajšieho výkladu, najmä v zmysle dvoch spomenutých pomôcok, možno jednoznačne uzatvárať, že spojka *lebo*, ak uvádza vetu, je podradňovacia spojka a že vyjadruje dôvodový (príčinný) vzťah podradenej vety k nadradenej vete.⁶

Priradením spojky *lebo* do skupiny podradňovacích spojok vôbec sa neodstraňuje dôvodový (príčinný) druh priradňovacieho súvetia.

V priradňovaní súvetí treba totiž rozlišovať dve základné skupiny. Jednou skupinou sú priradňovacie súvetia, v ktorých sa priradňovací vzťah (koordinácia) vyjadruje paratakticky (pomocou priradňovacích spojok). To sú zlučovacie, stupňovacie, odporovacie a vylučovacie súvetia; tu sú základné spojky *a*, *aj*, *ba*, *ale*, *alebo*. V týchto prípadoch je súlad medzi obsahovým vzťahom a jeho vyjadrením pomocou spojky. Druhou skupinou sú priradňovacie súvetia, v ktorých sa určovací vzťah (determinácia) nevyjadruje hypotakticky (pomocou podradňovacích spojok), alebo paratakticky. V týchto prípadoch teda niet súladu medzi obsahovým vzťahom a jeho vyjadrením pomocou priliehavej spojky. Pravda, parataxa (formálne priradenie) sa tu neuskutočňuje pomocou jednoduchých priradňovacích spojok. V úlohe spojky vystupujú alebo isté častice a príslovky, alebo spojovacie výrazy skladajúce sa zo základnej priradňovacej spojky *a* a z prilievavých prísloviok. Veľmi zriedkavé je asyndetické spojenie čiže

⁵ Odkazovací výraz v nadradenej vete súčasne naznačuje druh podradenej vety. Ak odkazovacím výrazom je zámeno *to*, druh podradenej vety je naznačený pádom zámena. Napr.: *Čo sa stalo, to sa neodstane (prisl.)*. — *A čo bolo potom, o tom písali žiaci Martincovi ...* (Horák). Ak však odkazovacím výrazom je príslovka, druh podradenej vety sa naznačuje vecným významom príslovky. Napr.: *Kde je gazda chorý, tam i sluhu niečo morí (prisl.)*. — *Spamätal sa len vtedy, keď ho sused Sopišek vyťahoval z veľkého suda* (Horák). — *Poviete všetko tak, ako ste urobili* (Horák). — *Pri myšlienke na hríby mu tak skrútilo žalúdok, že sklonil hlavu na prsia* (Jesenský). — *Spomenul som na túto príhodu len preto, že je poučná* (Jilemnický). — *Preto drží kováč kliešte, aby sa nepopálil* (prisl.).

⁶ Našu druhú pomôcku pri rozlíšení podradňovacích spojok od priradňovacích spojok uvádza aj V. Šmilauer, *Novočeská skladba*. Praha 1947, str. 39. Šmilauer uvádza ešte ďalšiu pomôcku, totiž väčšiu volnosť vedľajšej vety v rámci súvetia. Vedľajšia veta môže stáť pred hlavnou vetou i za ňou, ale hlavná veta, ktorá sa spája s inou vetou na základe determinácie, môže stáť iba na druhom mieste v súvetí. Toto kritérium sa nedá použiť pri spojke *lebo*, pretože takéto vety stoja vždy za svojou nadradenou vetou. Z toho vyplýva, že slovo *lebo* bolo najprv priradňovacou spojkou, ale neskôr sa uplatnilo ako podradňovacia spojka. Tento vývin významu slova *lebo* je v súlade aj s jeho etymológiou.

spojenie bez spojovacieho výrazu. To sú dôvodové (príčinné), dôsledkové (výsledné) a prípustkové priradovacie súvetia.

V dôvodových (príčinných) súvetiach tohto druhu sú najčastejšie tieto spojovacie výrazy: *veď, však, totiž, ináč*. Napr. *Vezmi si ešte, v e ď ješ ako mačiatko* (Hečko). — *Hja, nechajte to tak, v š a k v uhorskej krajine vyzerá jedna stolica, akoby druhej z oka vypadla* (Kalinčiak). — *Nekúpil som vám nič, t o t i ť do mesta som sa ani nedostal*. — *Naveky musí ju poháňať do toho, i n á ě by sa nepribrala* (Timrava).

V dôsledkových (výsledných) súvetiach tohto druhu sú najčastejšie tieto spojovacie významy: *preto, teda, tak, takže, a preto, a teda, a tak*. Napr.: *Vezie sa prvý raz mašinou, p r e t o je taký zjašený* (Zúbek). — *Hektor o tom dobre vedel, a p r e t o občas dozrel i tu* (Romanovský). — *Leto bolo krásne, horúce, bez vetrov, a t a k sa naši páni každé popoludnie kúpali* (Jesenský). — *Betka podišla niekoľko krokov bližšie, t a k ť e stála na dva kroky od Adama* (Jégé). — *Ja sa vás nebojím, hoci vás je plný dvor, a t e d a ani vy sa mňa nebojte* (Horák).

V prípustkových súvetiach tohto druhu sú obyčajne spojovacie výrazy: *a predsa, a jednako*. Napr.: *Musíte i Ištvánovi i Mojžišovi zaplatiť za ustávanie, a p r e d s a nesmiete o tom ani slova hovoriť...* (Kalinčiak). — „*Pozrite, aj teraz ho bĳali, a j e d n a k o chodil poriadne do školy,*“ povedal učiteľ (Horák).⁷

Výsledok našej úvahy možno zhrnúť takto.

Spojka *lebo* má v slovenčine dva významy.

Po prvé, spojka *lebo* je priradovacia spojka a má vylučovací význam. V tomto význame sa používa iba pri spájaní slov do viacnásobného vetného člena. Napr.: *Z a j t r a l e b o d n e s k a* čo vojsko *prirazí v zbrojnej hotovosti* (J. Král'). Použitie spojky *lebo* v tomto význame sa nepokladá v dnešnom spisovnom jazyku za správne.

Po druhé, spojka *lebo* je podradovacia spojka a má dôvodový (príčinný) význam. Spojka *lebo* sa v tomto význame používa iba pri spájaní viet do súvetia.⁸ Napr.: *Kľavošom prezývali ho preto, l e b o všetko robil ľavou rukou* (Ondrejov).

Treba ešte pripomenúť, že spolu so spojkou *lebo* treba z priradovacích spojok preradiť medzi podradovacie spojky aj spojkou *bo*. Spojka *bo* má iba jeden význam: podradovací dôvodový (príčinný). Napr.: *Nechoď za každým svetlom, b o zabŕdneš* (prisl.). — *Nad toto rečou sa zarazil pán Adam, b o mu jej obrat nebol milý, ale čo mal robiť?* (Kalinčiak.) — *Sú*

⁷ Tieto spojovacie výrazy sa odlišujú od spojovacích výrazov, ktorými sa uvádzajú podradené (vedľajšie) vety, najmä tým, že pri nich nemôžu byť odkazovacie výrazy.

⁸ Vo vetách typu *Chlapec je veselý, lebo zdravý* oprávnene možno hovoriť o elipse sponového slovesa, a preto zo spojenia typu *veselý, lebo mladý* netreba robiť osobitné závery pre význam a používanie spojky *lebo*.

Padua, ktorým rodné priezvisko nestačí, *bo* nevystihuje ich povahu (Urban).

Zatiaľ čo spojka *lebo* je v súčasnom spisovnom jazyku veľmi častá, možno povedať, že je najobľúbenejšou podradovacou dôvodovou (príčinnou) spojkou, spojka *bo* je omnoho zriedkavejšia.

Záverom treba ešte zopakovať, že vylúčením spojok *lebo*, *bo* spomedzi priradovacích spojok a ich zaradením medzi podradovacie spojky sa vôbec nepopiera, ba ani neoslabuje existencia dôvodového (príčinného) priradovacieho súvetia. Naopak. Takýmto činom sa umožňuje výstižnejšie a gramaticky správnejšie charakterizovať tento druh priradovacieho súvetia.

LADISLAV DVONČ

SKLOŇOVANIE SUBSTANTÍV NA *-ea*, *-oa*, *-ua*

V tomto článku si všimneme, ako sa v spisovnej slovenčine skloňujú podstatné mená cudzieho pôvodu zakončené na *-ea*, *-oa*, *-ua*, napr. *idea*, *aloe*, *kongrua* a pod.

Samo Czambel¹ hovorí, že podľa vzoru „ryba“ skloňujú sa jednak všetky ženské mená na *-a*, ktoré majú pred týmto *-a* tvrdú spoluhlásku, jednak všetky ženské mená na *-a*, ktoré majú pred týmto *-a* tvrdú samohlásku: *idea*, *kongrua*, *Padua* atď. Neuvádza nijakú poučku o tom, že by sa tieto slová skloňovali ináč ako ostatné slová vzoru „ryba“. V abecednom ukazovateli Rukoväte sa pri slove *idea* (str. 312) uvádza gen. sg. na *-y*. Slová *kongrua*, *Padua* sa tam neuvádzajú. V treťom vydaní Rukoväte z r. 1919 (str. 277) je pri slove *idea* koncovka *-i*, ale bez označenia, o aký pád ide. V ostatných prípadoch sa vždy uvádza koncovka gen. sg. No pri *-i* v slove *idea* zrejme nejde o gen. sg., ale o dat. a lok. sg.

Damborský² hovorí o tejto otázke podrobnejšie. Uvádza, že cudzie ženské slová zakončené na *-ea*, *-oe* sa skloňujú podľa vzoru „ryba“, vyjmúc dat. a lok. sg. na *-i*, napr. *Medea*, *Korea*, *idea*, *Chloe*; gen. *Medey*, *idey*, *Chloy*; dat. a lok. *Medei*, *Korei*, *idei*, *Chloi*; ak. *Medeu*, *Koreu*, *ideu*, *Chlou*; v gen. pl. majú *-í*, napr. *ideí*. Toto isté hovorí aj na strane 206, § 222. O slovách na *-oa*, *-ua* sa tu nezmieňuje. Pravda, slová na *-ua* uvádza pri vzore „ryba“ (str. 190, § 192). Skloňovanie slov na *-ua* uvádza až v dodatku k V. vydaniu svojej Mluvnice, str. 11–12. Tu káže vsunúť po „koncovke“ *-oe* „koncovku“ *-ua* a na koniec odseku po slove *Chloi* pridať

¹ Dr. Samo Czambel, *Rukoväť spisovnej reči slovenskej*, Turčiansky Svätý Martin 1902, str. 51, § 67.

² Ján Damborský, *Slovenská mluvnica pre stredné školy a učiteľské ústavy*, I. Hláskoslovie — Náuka o slove, V. vydanie, opravené a značne doplnené, Nitra 1930, str. 191, § 194.

vetu: Podobne sa skloňuje *Mantua, Padua* a i. Dodatok k V. vydaniu po-
dáva pravopisné zmeny podľa Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1931.

Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1931 hovoria o skloňovaní slov
na *-ea* na str. 58, § 46. Slovo *aloe* sa v Pravopisnom slovníku neuvádza, pri
slove *kongrua* (str. 156) je zmienka o dat. a lok. sg. na *-i* (*kongrui*), pri
slove *Padua* sa hovorí o lok. *Padui* (str. 214), dat. sg. sa nespomína.

Aj druhé Pravidlá slovenského pravopisu z roku 1940 sa zmieňujú v gra-
matickej časti o osobitnom skloňovaní slov na *-ea*, ale nehovoria o osobit-
nom skloňovaní slov na *-ua*, *-oa* (str. 83, § 52). V Pravopisnom slovníku sa
pri slove *aloe* neuvádza nijaký pád jednotného čísla (str. 130), pri *kongrua*
je dat. a lok. sg. na *-i* (str. 227), slovo *Padua*, resp. *Pádua* Pravidlá
z roku 1940 neuvádzajú (iba *Padova*, *-y ž.*).

Orlovský — Arany³ výslovne uvádzajú poučku, že dat. a lok. sg.
od podstatných mien *idea*, *kongrua*, *aloe* je *idei*, *kongrui*, *aloi*.

Belo Letz⁴ zaraďuje k vzoru „ryba“ aj slová cudzieho pôvodu na *-ea*,
-ua: *idea*, *Kórea*, *kongrua*, *Pádua*. Na str. 260 však hovorí, že cudzie slová
na *-ea*, *ua*, *-oe* (tu aj *-oe*) ako *idea*, *Kórea*, *Medea*, *Chloe* ... patria k vzoru
„ryba“ len čiastočne, lebo majú odchýlky. Ako príklad uvádza skloňovanie
substantíva *idea*. O slovách na *-ea* zmieňuje sa aj v kapitole cudzích pod-
statných mien na str. 278, kde uvádza znovu odchýlky od vzoru „ryba“.
O slovách na *-ua*, *-oe* tu nič nehovorí.

Ostatné gramatiky sa zmieňujú súhrnne o slovách na *-ea*, *-oa*, *-ua* ako
o slovách, ktoré majú v dat. a lok. sg. *-i*.⁵

Rovnako je to v Návrhu Pravidiel slovenského pravopisu z roku 1952 (str.
XV n., § 100) a v Pravidlách z roku 1953 (str. 80, § 108).

Tento prehľad literatúry nám jasne ukazuje, že pri slovách na *-ea* sa
vždy spomína zmiešané skloňovanie, naproti tomu pri slovách na *-ua* sa
to robí iba v neskorších príručkách, aj to nie dôsledne. Vidieť to najlepšie
na Damborskom, ktorý iba v dodatkoch k svojej Mluvnici uvádza, že slová
na *-ua* majú *-i* v dat. a lok. sg.

Aj keď Pravidlá a podľa nich gramatiky hovoria o koncovke *-i* pri slo-
vách na *-ea*, *-oa*, *-ua*, jednako sa ukazuje, že v dat. a lok. sg. pri slovách na

³ Jozef Orlovský — Ladislav Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, Bra-
tislava 1946, str. 137.

⁴ Belo Letz, *Gramatika slovenského jazyka*, Bratislava 1950, 258.

⁵ Pozri Eugen Pauliny — Štefan Peciar — Ladislav Dvonč — Jozef
Štolc, *Učebnica slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií a odborných škôl*, Bra-
tislava 1951, 41 (tu sa slová na *-ea*, *-oa*, *-ua* uvádzajú v rámci samostatného vzoru
„idea“); Eugen Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, *Učebnica a cvi-
čebnica slovenského jazyka pre dvojročné odborné školy*, Bratislava 1953, 96; Eugen
Pauliny — Jozef Ružička — Jozef Štolc, *Slovenská gramatika*, Martin
1953, str. 102, § 114; Eugen Pauliny — Jozef Štolc — Štefan Peciar — Viktor
Šándor, *Učebnica slovenského jazyka pre I. triedu gymnázií*, Bratislava 1953,
2. preprac. vyd., 79 (hovori sa tu iba o slovách na *-ea*, *-oa*; slová na *-ua* sa nespomí-
najú).

-oa, -ua sa táto koncovka nepoužíva, ale používa sa iba pri slovách, ktoré majú pred koncovým -a samohlásku -e. Pri slovách na -oa, -ua je v dat. a lok. sg. koncovka -e, tak ako pri ostatných podstatných menách vzoru „žena“. Na takéto skloňovanie možno uviesť doklady. Napr.: zdržoval sa ... v *Padue* (K. L. Bajev, *Tvorcovia novej astronómie*, prel. E. Surová, Bratislava 1949, 39) — Vidíme ho znova v *Padue* (Bajev, l. c. 42) — ešte raz pohrozil *Perpetue* (A. Manzoni, *Snúbenci*, spracoval V. Šichta, Bratislava, 12) — Bol gladiátorom v *Kapue* (A. V. Mišulin, *Dejiny starého veku*, pomocná kniha dejepisu pre I. triedu škôl III. stupňa, preložili a upravili Dr. B. Čebotarev a P. Vanek, Bratislava 1949, 180) — Život gladiátorov v *Kapue* bol neznesiteľný (tamže) — V škole pre výcvik gladiátorov v *Kapue* sprisahalo sa dvesto otrokov (tamže) — hovorí o možnosti opakovania protivládneho povstania, ktoré sa pripravuje v *Nicarague* (Pravda XXXIV, 1953, čís. 110, str. 3 b) — podpísali ... dohodu o zriadení americkej vojenskej misie v *Nicarague* (Pravda XXXIV, 1953, čís. 337, str. 5 b). Tvar na -e nachádzame už v časopise „Orol“: tlačaná je v *Padue* (Orol IX, 1878, 110).

Počet týchto dokladov môže sa zdať na prvý pohľad nepatrný. Treba si však uvedomiť, že frekvencia slov na -oa, -ua je veľmi malá. Názov *Kápua* nájdeme zriedkavo v učebniciach histórie alebo v iných textoch o histórii, názov *Nicaragua* býva v učebniciach zemepisu. Ak je zriedkavý výskyt týchto slov, tým zriedkavejšie je ich použitie v dat. a lok. sg. Preto týmto dokladom treba pripisovať väčšiu váhu, ako by sa to zdalo na prvý pohľad.

Takto sa ukazuje, že skloňovanie s koncovkou -i v dat. a lok. sg. obmedzuje sa vlastne len na slová zakončené na -ea (*idea, galea, gonorea, komea, orchidea, Apulea, Aurea, Berea, Caesarea, Cyrenea, Dea, Elea, Eritrea, Galilea, Galatea, Guinea, Chaironea, Chaldea, Cherea, Ivrea, Konchrea, Lea, Medea, Nivea, Odysea* atď.), kým slová na -ua, -oa majú skloňovanie podľa vzoru „žena“ (napr. *Perpetua, Kápua, Papua, Pádua, Nicaragua, Managua, Mantua, Samoa* ...).

A. V. KORNEJEVOVÁ,
učiteľka 425. školy v Moskve

VYUČOVACIA HODINA NA TĚMU „SLOVO V KONTEXTE A VIACVÝZNAMOVOSŤ SLOVA“

(v X. triede strednej školy)

Najdôležitejšou úlohou pri vyučovaní ruštiny v X. triede je oboznámiť žiakov so všeobecnými otázkami jazykovedy, ktoré vyložil súdruh Stalin vo svojej geniálnej práci *Marxizmus a otázky jazykovedy*.

V tomto školskom roku venovali žiaci X. triedy prvé vyučovacie hodiny dôkladnému osvojeniu spomenutej práce súdruha Stalina. Žiaci si robili

konspekty, vyberali niektoré citáty a zapisovali si ich do zošitov. Na osvojenie tejto práce som použila osem vyučovacích hodín a okrem toho som na dve otvorené hodiny pozvala učiteľov z našej školy a okresu. V tomto článku chcela by som opísať jednu z týchto hodín. Za tému hodiny som určila: „Slovo v kontexte a viacvýznamovosť slova“.

Cieľ hodiny: ukázať,

1. že slovo mimo kontextu je len „stavebným materiálom jazyka“;
2. že „slovná zásoba nadobúda obrovský význam, keď ňou začne disponovať gramatika jazyka“;

3. že význam väčšiny slov, ich významovú stránku možno pochopiť len v kontexte;

4. že bohatstvo slovnej zásoby ruštiny je určované nielen obrovským množstvom slov, ktoré slovná zásoba obsahuje, ale aj viacvýznamovosťou jednotlivých slov;

5. že otázky významu slov, ktoré sú predmetom sémantiky, skúmajúcej obsahovú stránku jednotlivých slov a výrazov, hrajú dôležitú úlohu vo vede o jazyku.

Ziakom sa vopred uložilo, aby si ešte raz pozorne prečítali svoje výpisky a konspekty z práce súdruha Stalina, aby vedeli odpovedať na otázky, ktoré môžu na hodine dostať.

Priebeh hodiny

I. Kontrola domácej úlohy: overenie, ako si žiaci osvojili a pochopili jednotlivé tézy v diele súdruha Stalina. Žiaci dostali tieto otázky:

1. Čo tvorí podľa súdruha Stalina slovnú zásobu jazyka?
2. Čo je základný slovný fond jazyka?
3. Aký je rozdiel medzi slovnou zásobou a základným slovným fondom jazyka?
4. Čo je slovná zásoba jazyka?
5. Kedy slovná zásoba podľa slov súdruha Stalina nadobúda obrovský význam?

6. Ako definuje súdruh Stalin gramatiku jazyka?

(Žiaci dostali otázky už vopred a v diele súdruha Stalina mali na ne vyhľadať odpovede.)

II. Učiteľ napíše tému hodiny na tabuľu a žiaci do zošitov: „Slovo v kontexte a viacvýznamovosť slova.“

Zároveň vysvetľujem latinské slovo kontext (spojenie, súvislosť).

Dalej objasňujem definíciu pojmu slovo.

Čo je slovo? (Pomenovanie určitého pojmu.)

Vysvetľujem, že slová vyjadrujú všeobecné i konkrétne pojmy. Zapisujeme si:

Všeobecné pojmy

strom
koreňoplodné rastliny
nábytok

Konkrétne pojmy

breza, osika, borovica a i.
mrkva, cvikla, repa a i.
skriňa, stôl, stolička a i.

III. Upozorňujem žiakov na to, že zvláštnosťou mnohých ruských slov je ich viacvýznamovosť. To potvrdzuje tézu súdruha Stalina o bohatstve slovnej zásoby ruského jazyka; viacvýznamovosť slov sa prejavuje len vtedy, keď neskúmame slovo izolovane, ale v kontexte, t. j. v spojení, v súvislosti s inými slovami, pričom toto spojenie je závislé od gramatickej stavby ruštiny.

Aby som dokázala viacvýznamovosť slova, píšem na tabuľu niekoľko príkladov so slovom *slnko* (*solnce*) a rozoberám význam tohto slova v každej vete.

(Na príklady som použila vety z učebnice ruštiny pre pedagogické školy od A. M. Zemského, S. J. Kriučkova, M. V. Svetlajeva a príručku štylistiky od B. M. Ščerbatského). Výklad vyzerá asi takto:

„Ak vyslovíme alebo napíšeme iba slovo *slnko*, všetkým sa nám vynorí len všeobecný základný pojem tohto slova. No používa sa slovo *slnko* vždy len vo svojom všeobecnom význame? Uvidíme.

Napište si do zošitov tieto vety (v každej z nich určíme význam slova *slnko*):

1. „*Slnko* je ústredné nebeské teleso našej planetárnej sústavy.“ (Tu slovo *slnko* je vedecký astronomický termín.)

2. „Celý deň svietilo *slnko*.“ (V tejto vete je všeobecný astronomický pojem použitý ako špeciálny: na rozdiel od mesiaca a hviezd treba tu *slnko* chápať ako denný svetelný zdroj. Takto chápeme toto slovo, keď hovoríme: *Slnko* svieti. *Slnko* vychádza. *Slnko* zapadlo.)

3. „Ty vzejdi, vzejdi *solnce* krasnoje, osveti mne puť — dorožěnku, obogrej meňa, dobra molodca.“ (Vyjdi, vyjdi, *slnko* červené, osviet mi cestu — cestičku, zohrej ma, švárneho šuhaja. Ludová pieseň.) (Tu slovo *slnko* treba chápať ako zdroj svetla a tepla.)

Tak isto v nasledujúcich vetách, ale s emocionálnym zafarbením.

4. „Vzejdet *solnyško* i k nam vo dvor.“ (Zasvieti *slniečko* aj k nám do dvora — alebo slovenské „Aj nám raz svitne deň“. Ludové príslovie.)

5. „Bez *solnyška* neľzia probyť, bez milogo neľzia prožiť“. (Bez *slniečka* nedá sa byť, bez milého nedá sa žiť. Ludové príslovie.)

V nasledujúcej vete slovo *slnko* treba chápať ako zdroj radosti a šťastia, preto sa používa v zdrobnenej forme.

6. „Čto mne zoloto, svetilo by *solnyško*.“ (Netreba mi zlato, len nech svieti *slniečko*. Ludové príslovie.)

7. „*Solnyško* moje nenagladnoje, na kogo ty meňa pokinulo!“ (*Slniečko* moje premilené, komu si ma zanechalo! Ludová pieseň.) (V poslednej vete je slnko epiteton, ktoré vyjadruje vzťah k milovanej osobe.)

8. „Vstali do *solnyška* i otpravilis' v puť. Vmeste s *solnyškom* spať pošli.“ (Vstali pred východom *slniečka* a vydali sa na cestu. Išli spať so *slniečkom*.) (V týchto vetách je slnko meradlom času.)

Často sa používa slovo slnko v ruskej poézii. Spomeňte si na Puškinove slová:

Ty, *solnce* sviatoje, gori!
Kak eta lampada blednejet
Pred jasnym voschodom zari,
Tak ložnaja mudrost' mercajet i tlejet
Pred *solncem* bessmertnym uma.
Da zdravstvujet *solnce*! Da skrojetsia tma!

V týchto Puškinových veršoch je slnko zosobnením rozumu, zrodu nového života.

Po Októbri slovo slnko nadobúda nový význam, čo potvrdzuje tézu s. Stalina o tom, že v nových podmienkach „zmenil sa význam mnohých slov a výrazov, ktoré nadobudli novú významovú náplň“.

Básnik nového typu V. V. Majakovskij chápe slnko ako vzor večného, neúnavného pracovníka. Jemu sa chce básnik podobat' vo svojom boji a práci za víťazstvo komunizmu:

Svetit' vseгда,
svetit' vezde
do dnej poslednich donca,
svetit' — i nikakich gvozdej!
Vot lozung moj i *solnce*!

V hymne Sovietskeho sväzu je slnko vyjadrením veľkoleposti a sily veľkých revolučných myšlienok:

Skvoz' grozy sijalo nam *solnce* svobody!

Básnik Isakovskij nazýva slnkom súdruha Stalina:

Spojem že, tovarišči, pesňu
o samom rodnom čeloveke,
o *solnce*, o pravde narodov —
o Staline pesňu spojem!

Z uvedených príkladov robíme závery:

1. Viacvýznamovosť slova, rozšírenie významu slova závisí od rozličných podmienok, v akých sa použilo;

2. nový význam slova sa stáva v kontexte jasným podľa súvisu s inými slovami;

3. možnosť používať jedno a to isté slovo v rozličných významoch hovorí o bohatstve slovnej zásoby jazyka.

IV. Navrhujem overiť si, či žiaci vedia využívať viacvýznamovosť slova.

Dáme im úlohu zostaviť niekoľko viet, v ktorých slovo *matka* (*mať*) bude mať rozličný význam.

Ako príklad uvádzam vety jedného žiaka:

1. *Mať* nad kolybel'ju, nakloňas', stojala. (*Matka* stála sklonená nad kolískou.)
2. Rodina-*mať*! Po priestorom tvojim ja ne jezžal s čuvstvom takim. (*Matka* — vlast'! Po tvojich priestranstvách som ešte nekráčal s takým pocitom.)
3. Rasstupis' ty, *mať* — syra zemľa, prijuti meňa, dobra molodca. (Otvor sa, *matka* — čierna zem, pritúl' ma, švárneho šuhaja!)
4. Povešť „*Mať*“ byla vosterženno vstrečena čitateľami. (Román „*Matka*“ prijali čitatelia s nadšením.)

Navrhujem ústne uviesť príklady s rozličným významom slova *sväz* (*sojuz*) vo vete. Už o dve-tri minúty žiaci uvádzajú mnohé príklady: z tohto sa dá usúdiť, že cieľ hodiny bol splnený.

V. Aby sme sa vyhli nesprávnemu chápaniu, že viacvýznamové sú len podstatné mená, vysvetľujem žiakom, že viacvýznamovými môžu byť aj iné časti reči (prídavné mená, slovesá).

Na overenie tohto tvrdenia navrhujem určiť významy slova *kipel'* v nasledujúcich vetách z Puškinových diel:

1. Ješče *kipeli* zlobno volny.
(Medený jazdec)
2. Strastej neopytnaja sila *kipela* v serdce molodom.
(Egyptské noci)
3. Teatr už polon; loži bleščut,
parter i kresla — vse *kipit*.
(Eugen Onegin)

Potom od žiakov žiadam, aby povedali príklady s rozličným významom slovesa *izvleč*. Uvádzam príklady jedného žiaka:

1. Učeníku pri riešení zadači bylo neobchodimo *izvleč* kvadratnyj koreň iz algebraičeskogo vyraženijsja. (Žiak pri riešení úlohy musel odmocniť algebraický výraz.)
2. Tome prišlos' vse *izvleč* iz karmanov i položit' pered mater'ju na stol. (Tomáš musel vybrať všetko z vreciek a položiť pred matku na stôl.)
3. Kapitalisty vsech stran stremiatsja, vstupaja v Atlantičeskij pakt, *izvleč* vygody dľa sebia. (Kapitalisti všetkých krajín, vstupujúc do Atlantického paktu, usilujú sa vytážiť pre seba výhody.)

Dalej žiadam, aby určili rozličný význam slova *nemoj* u Puškina:

1. Davno gruzinky net; ona
Garema stražami *nemymi*
V pučinu vod pogružena
(= mlčanlivými).
2. O, kto b' *nemych* jeje stradanij
V sej bystryj mig ne pročital?
(= utajených, nevypovedaných).
3. I bezdychanna i tepla
Nemaja noč
(= tichá).

Uvádzajú sa ústne aj príklady s prídavným menom *temnyj* s rozličným významom:

1. Bystro nastupila *temnaja*, južnaja noč. (Náhle sa zniesla tmavá, južná noc.)

2. *Temnyje* predanija glasiat, čto nekogda selo Goriuchino bylo selo bogatoje. (Dávne povesti hovoria, že dedina Goriuchino bola kedysi bohatou dedinou.)

3. *Temnoje* krest'janstvo v prošlom nachodilos' vo vlasti sujeverij i predrassudkov. (Nevzdelané roľníctvo žilo v minulosti v zajatí povier a predsudkov.)

4. *Temnyje* dela tvorilis' za kulisami amerikanskoj birži. (Za kulisami americkej burzy sa diali špinavé veci.)

VI. Pýtam sa žiakov: „Aké závery môžete urobiť z dnešnej hodiny? Pokúste sa rezumovať.“

Žiaci urobili takéto závery:

1. Mnohé ruské slová majú niekoľko významov; presný význam slova možno pochopiť len v kontexte.

2. Viacvýznamovosť slov dodáva ruskému jazyku väčšiu výraznosť a obohacuje jeho slovnú zásobu.

3. Slovo odtrhnuté od kontextu má len základný význam.

4. Len ten, kto ovláda gramatiku a správne tvorí vetu, môže správne použiť slovo v kontexte.

VII. Domáca úloha: napíšte štyri-päť viet, v ktorých slová *zem*, *operácia*, *stáť*, *svetlý*, *ostrý* budú mať niekoľko významov.

Treba poznamenať, že jedna vyučovacia hodina na uskutočnenie tejto úlohy nestačí, preto som ju rozdelila na dve časti. Prvú hodinu som zakončila uvedením samostatných príkladov na viacvýznamovosť podstatných mien a druhú som začala kontrolou domácej úlohy (len so zameraním na príklady s podstatnými menami *zem*, *operácia*) a potom som pokračovala v lekcii tak, ako ju mám rozvrhnutú (od odseku V).

Prax ukázala, že takéto hodiny žiakov nepochybne zaujímajú, dávajú im veľa nového a v oblasti osvojenia ruského jazyka rozširujú ich rozhľad.

Z ruského originálu *Urok na temu „Slovo v kontekste i mnogoznačnosť slova“* (Russkij jazyk v škole, 1953, č. 3, str. 46—49) preložili Eleonóra Kučerová a Mária Sásiková.

PODNETY A DISKUSIE

LADISLAV DVONČ

PÍSANIE MIEN CUDZÍCH MIEST V UČEBNICIACH ZEMEPISU

Pravidlá slovenského pravopisu uvádzajú na str. 45, § 49 poučku, že mená veľkých a známych európskych kultúrnych stredísk, ako aj mená veľkých riek píšeme slovenským pravopisom, a to podľa ich slovenskej výslovnosti. Napr. *Viedeň*, *Mníchov*, *Berlín*, *Paríž*, *Varšava*, *Krakov*, *Londýn*; *Rýn*, *Visla*, *Volga*, *Dneper*, *Dnester*, *Níl* atď. Vzniká otázka, ako riešiť dvojaké znenie takýchto mien v učebniciach zemepisu (pôvodné znenie v príslušnom jazyku, napr. *Wien*, *München*, *Paris*, *London*, *Lisboa*... a znenie slovenské: *Viedeň*, *Mníchov*, *Paríž*, *Londýn*, *Lisabon*...).

Možné je tu dvojaké riešenie: 1. uvádzať všade pôvodné znenie a za ním uvádzať znenie slovenské, 2. to isté v opačnom poriadku, teda najprv slovenský názov a potom názov cudzí (pravda, iba tam, kde slovenský názov existuje). Podľa môjho názoru druhý spôsob je vyhovujúcejší, a to preto, lebo vychádza z faktu, že príslušné názvy sa u nás v takejto podobe používajú. Pôvodný názov sa má za domácom názvom uvádzať preto, aby ho žiak poznal a vedel ho prip. nájsť na mape, kde nie sú naše názvy a pod.

V niektorých našich učebniciach zemepisu nemajú autori túto otázku nijako ujasnenú. Dôsledkom toho je naprostý chaos a ľubovôľa v uvádzaní slovenských a pôvodných názvov. Ukážeme si to na príklade jednej učebnice zemepisu.

V učebnici zemepisu pre II. triedu stredných škôl* vychádza sa zväčša zo zásady uvádzať na prvom mieste pôvodný názov a za ním názov, ktorý je u nás rozšírený, napr. *Wien* — *Viedeň* (206), *Genève* — *Ženeva* (212), *Trento* — *Trident* (215), *Milano* — *Milán*, *Torino* — *Turín* (219), *Genova* — *Janov*, *Napoli* — *Neapol*, *Venezia* — *Benátky* (220), *Roma* — *Rím* (222), *Firenze* — *Florenca* (223), *Beograd* — *Belehrad*, *Zagreb* — *Zágreb*, *Athénai* — *Atény* (230), *Lisboa* — *Lisabon* (235) atď. Názov *Londýn* popri názve *London* sa uvádza napr. v cvičeniach na str. 239. Na str. 240 sa však uvádza len názov *London*, na str. 243 striedavo *London*, *Londýn*, podobne na str. 244. Inde sa uvádza len slovenský názov: *Berlín* (192, 194), *Kodaň* (268) atď. V cvičeniach sa uvádzajú prevažne len pôvodné názvy. Napr.: Do ktorého štátu vedie železničná trať *Genova—Milano—Sv. Gotthard*, b) *Torino—Mont Cenis*? Čo viete o týchto mestách: *Merano*, *Bolzano*, *Venezia*, *Milano*, *Torino*, *Firenze*, *Roma*, *Napoli*...? (223) — V údolí ktorých riek vedie železničná trať *Beograd—Niš—Thessalonike* (Solun)? Ukáž na mape železničnú trať vedúcu z *Thessaloniky* do hlavného mesta *Athénai* (Atény)? (227) — Čo vieš o mestách: *Madrid*, *Almadén*, *Oviedo*, *Bilbao*, *Barcelona*, *Lisboa*? (237) — Čo vieš o týchto mestách: *London*, *Birmingham*, *Glasgow*, *Leeds*...? (247) a pod. Rieky sa zas uvádzajú v podobe zaužívanej na Slovensku: *Rýn*, *Rýnska bridličná vysočina*, *Hornorýnska nížina* (197), *Rýn* (207), *Temža* (240) a pod.

Celkom vážne treba odmietnuť používanie cudzích názvov nielen v 1. páde, ale aj v ostatných pádoch. V spomenutej učebnici čítame napr. takéto vety: Hlavné letecké linky smerujú z *Londona*... (str. 242) — Srdcom *Londona* je staré mesto *City* (244). — Neďaleko *Londona* ležia starobylé univerzitné mestá *Oxford* a *Cambridge* (244). — Keď sme navštívili prvú školu v *Londoni*, zaujalo nás toto... (244) — Ale v *Genève* bývajú aj sprievodcovia študentov... (212) — Naša delegácia sovietskych odborárov navštívila mnoho závodov v *Miláne*, v *Torine*, v *Genove*, v *Neapoli* (prečo už ale nie v *Milane*, v *Torine*?). — Práve tak hovorili robotníci v *Genove* (220) atď. Pravda, autori nie sú dôslední; v učebnici sú aj skloňované názvy poslovenčených mien: Keď sme boli v *Miláne*... (221) — Vedľa moderných domov v *Ríme*... krčia sa polozbúrané biedne chatrče (221) — V *Londýne* sú častým zjavom demonštrácie pracujúcich (243). — ... priemerná hustota obyvateľstva v *Londýne* je len 13 tisíc na km² (244). — Robotnícke štvrte *Paríža* (255) atď.

Dvojakosť je rovnako aj pri prídavných menách utvorených od týchto miestnych názvov. Napr.: *Milánski*, *napolski* a *genovskí* robotníci môžu o tom mnoho

* Pavol Janega s komisiou: *Európa. Učebnica zemepisu pre II. triedu stredných škôl, III. prepracované vydanie*, Bratislava 1953.

rozprávať (220). — Tak napr. robotníci *torinského* závodu firmy Fiat nám rozprávali ... (220) — Vieme, že Sovietsky sväz mal v úmysle zadať objednávky v *genovských* lodeniciach (220) atď., ale: na zürišskom a ženevskom letišti denne pristávajú obrovské lietadlá (211). — Tak sa to robí i v hoteloch na brehu *Ženevského* jazera (211). — ...ležia na východe, pri *londýnskom* prístave ... (244) — *Parížska* komúna (248) — končia sa pri *Ženevskom* jazere (249) — Ale najväčšia je úrodná panva *Parížska* (249) atď. Ak sa skloňuje *London*, -a, v *London*e ..., *Genève*, v *Genève* ..., potom by malo byť azda aj *londonský*, *genèvsky*, *pariský* (?), *romský* (od Roma!) atď.

Autori celú vec zrejme nedomysleli. Kto u nás hovorí v *London*e, v *Rome*, vo *Wiene* atď? Aký význam má učiť žiakov takto používať tieto mená, keď v dennej tlači, v prejavoch atď., všade používame názvy: *Londýn*, *Ženeva*, *Rím* a náležite ich skloňujeme. Treba teda používať domáce formy a cudzie uvádzať ako citáty.

Ešte jedna poznámka. Výslovnosť cudzích mien sa uvádza v zátvorkách, Ale ani to sa nerobí dôsledne. Neuvádza sa napr. výslovnosť pri *Wien* (206), *Genève* (212), *London* (239), *Paris* (251) ... Možno si ľahko predstaviť, že žiaci budú vyslovovať *Vien*, *Geneve*, *London*, *Paris* a nie *Vín*, *Ženév*, *Landn*, *Pari*. Ak sa teda uvádzajú pôvodné názvy, je nevyhnutné uvádzať aj ich výslovnosť v slovenskom prepise.

VLADO UHLÁR

PREDLOŽKA U A PRI

Pozastavil som sa, keď som v *Slovenskej gramatike* (Pauliny, Ružička, ŠtOLE) našiel poučenie: „Predložka *u* v spojení s osobným alebo často aj abstraktným predmetom označuje prostredie, v ktorom sa dej koná, v ktorom niečo je ...“ Ako príklad sa uvádza veta: „U podstatných mien sa vyjadruje rod, číslo a pád.“

V svojom článku *Predložka u a pri v slovenčine* (Slovenský jazyk, 1940, str. 49n.) som dôvodil, že 1. predložka *u* býva len pri menách a zámenách osobných, 2. že aj pri abstraktných menách v duchu vývinu nášho jazyka býva predložka *pri*.

V článku som citoval početné prípady nesprávneho použitia predložky *u* miesto predložky *pri* najmä z vojenského štýlu a ukázal som, že niekde miesto predložky *u* je správna predložka *pri* (u pluku, u vojska, u zámen), niekde *v* (u organizácií), niekde *na* (u hriadeľa), niekde je predložka *u* zbytočná (slovenčina u našej činohry je na vysokej úrovni) a zasa niekedy miesto predložky *u* treba použiť väzbu so slovesom *mať*.

Príklad a pripúšťanie predložky *u* v spomenutej gramatike prekvapuje, a to preto, že sa tu hľadá dôvod správnosti používania predložky *u* pri gramatických termínoch, kde si naozaj aj ťažko predstaviť „prostredie, v ktorom sa dej koná“, lebo ide vlastne o istú vyjadrovaciu formulu, o ustálený predložkový pád, kde celkom vystačíme s predložkou *pri*. Konkrétne v uvedenej príklade by sme dali prednosť štylizácii bez použitia predložky; podstatné mená vyjadrujú, majú schopnosť vyjadriť rod, číslo a pád. Som presvedče-

ný, že ide iba o mechanické preberanie ustálených zvrátov z českej jazykovednej terminológie, čo je pri jej význame pre nás aj celkom pochopiteľné. V tom zmysle som chápal aj použitie predložky *u* v poznámke Šalingovej (Zpakruky, SR XVII, str. 263): „... tento spôsob písania podporuje písanie... u prísloviak (!) typu...“ a v diskusnom príspevku Čechovej o úprave pravopisu (SR XVIII, str. 351): „Požiadavka správnej spisovnej výslovnosti u týchto predpôn (!) je nesporne oprávnená.“ O zbytočnosti pripúšťania predložky *u* v podobných spojeniach, ba priam o jej neprípustnosti svedčia formulácie nových Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1953, ktoré ako normatívna príručka sú záväzné aj v týchto prípadoch. Podobných spojení s gramatickými termínmi je tu značný počet, tak napr.: (str. 10) Pri slovách *zora*, *žiabra*, *žiara*, *rozopra* sme presne vymedzili tvary... Pri skloňovaní zámen *onen*... Pri slovesách..., (str. 12) Pri ohybných slovách..., (str. 77) Pri vzoroch *mesto* a *srdce* je... Pri skloňovaní cudzích podstatných mien... Pri niektorých gréckych a latinských menách..., (str. 101) Pri časovom určení treba rozlišovať... Pri nových predložkových výrazoch... (str. 112) Pri krátkych citátoch... ap.

V takýchto spojeniach nachodíme v nových Pravidlách aj predložku *v*: V slovesách vzoru *rozumieť* — *rozumie* — *rozumieť* skracuje sa kmeňové *-ie-*... V slovesách, ktorých kmeň je zakončený na *-sť*, *-šť*, má rozkazovací spôsob... (str. 93).

Ak by sme chceli predložku *u* pripustiť v spojení s abstraktným slovom, keď „ide o označenie prostredia, v ktorom sa dej koná, v ktorom niečo je“, nemohli by sme nič namietat ani proti jej spojeniu s konkrétnym menom v podobnom význame. No zaiste pokladáme za nesprávne predložkové pády napríklad v týchto spojeniach: ... čo si ceníme *u* prvých ročníkov, ... *u* točovky je dôležité účelné umiestenie pák. Tu za správne pokladáme spojenia: čo si ceníme pri prvých (v prvých) ročníkoch, ... na točovke je dôležité...

V spojení „s čím sa stretávame *u* väčšiny žiakov“ ide o formálne spojenie predložky *u* s abstraktným podst. menom *väčšina*, ale toto slovo v skutočnosti je iba číslovkou pri podstatnom mene *žiakov*, ktoré sa, pravda, správne spája s predložkou *u*. Ale ak nejde o osobné meno, už povieme: vo väčšine prípadov, pri menšine sloviess, pri väčšine prídavných mien, pri značnej časti zvieracích mien pozorujeme atď.

Často sa vyskytuje nesprávne používanie predložky *u* v článkoch v súvislosti so živočíšnou a rastlinnou výrobou.

Z ľudovej reči poznáme často používané spojenia: *robí pri koňoch*, *pri kravách* v zmysle „pracuje v takomto pracovnom zaradení“. Bežné sú spojenia: pri koňoch sa stretávame s takýmito chybami, pri kravách sa vyskytujú takéto choroby, na prasech nám pekne pribúda, na siatinách dobre poznať dážďik (pršalo), na mlieku a na vajciach to cítiť (zvýšenie cien pre dodávateľov), má sneť na zboží...

Z uvedených príkladov jasne vyplýva nesprávnosť predložky *u* v podobných spojeniach.

V novinách čítame správne štylizované vety: Výnosy pšenice stúpili zo 17.1 q na 19.5 q, raži zo 16 q na 18.4 q, jačmeňa zo 17 q, na 18 q. Stavby ošípaných sú dnes o 51.5 percent vyššie ako pred vojnou, stavy oviec vzrástli dokonca o 141.7 percent. No hneď ďalej čítame nesprávne použitú predložku *u*: Chová-

me státisíce ošípaných, u ktorých (!) denné váhové prírastky nie sú vyššie ako 30—40 dkg. Správne čítame: Výkon samoviazača v jačmeni a v ovse zostáva za výkonom v pšenici a raži. Ale hneď potom sa vyskytuje nesprávne použitie predložky *u* v tom istom spojení: výkon samoviazača *u* jačmeňa (!) klesá... Hneď popri sebe čítame: nedostatky v krmovinách, ale potom: u cukrovej repy budú ceny... u čakanky, u technických plodín...

Celkove treba povedať, že väzba s predložkou *u* vo význame „miesto“, prostredie, kde sa niečo koná, kde niečo je, sa mechanicky prenáša z češtiny (pri prekladaní). V dobrej štylizácii treba túto väzbu nahrádzať väzbami bez predložiek. Napr.: zvýšil sa výnos kukurice, pšenice, cibule o (na) toľko %, zvýšila sa dojivosť kráv o (na) ..., stúpila znáška sliepok o ..., zvýšili sa hektárové výnosy pšenice, raži, jačmeňa o ..., zvýšila sa spotreba mäsa, masti, cukru, múky o ...

Pretože takáto štylizácia vyžaduje istú jazykovú vyspelosť a pohotovosť a má aj väčšie nároky na čas (pri prekladaní), nevyhneme mechanickým väzbám s predložkovými pádmí. I keď sa tu proti nesprávnej predložkovej väzbe s predložkou *u* vyskytujú správne trojaké predložkové spojenia: *v* (nedostatky v krmovinách), *na* (vzrast na raži), *pri* (zvýšenie tučnosti pri mlieku), niet pochyby, že rozhodujúcu prevahu získava spojenie s predložkou *pri*: významná zmena nastáva pri technických plodinách, úprava cien sa uskutočňuje pri cukrovej repe, čakanke, tabaku, ľane, zvýšená spotreba potravín pri mäse (v mäse), vajciach a masti, zvýšenie hektárových výnosov pri pšenici, raži, mechanizačný park STS vzrástol pri pluchoch, sejačkách, kombajnoch a kolových traktoroch o ... %.

Táto predložková väzba má najmä tú praktickú výhodu, že ňou možno ihneď nahradiť nesprávne spojenie s predložkou *u*.

Záverom treba povedať, že po našich časopisoch krajových, podnikových a odborných ešte vždy dosť často sa stretávame s nesprávnym používaním predložky *u*. Aj pri neustále sa dvíhajúcej jazykovej úrovni našej tlače treba upozorniť na nepripustnosť používania predložky *u* v niektorých väzbách: „u konca“ miesto *na konci*, „u cieľa“ miesto *v cieľi*, *pri cieľi*, „u vojska“ miesto *pri vojsku*, *vo vojsku*, „u organizácii“ miesto *v organizáciách* a pod.

JÁN PURGINA

PRIPOMIENKY K NIEKTORÝM ZEMEPISNÝM NÁZVOM V NOVÝCH PRAVIDLÁCH

Každé odborné názvoslovie má dve stránky, vecnú čiže odbornú a gramatickú. Také je aj zemepisné názvoslovie, ktoré je iba vtedy správne, ak sa gramatická forma buduje na zemepisnom podklade. Nemožno tvrdiť, že by si toho neboli vedomí pôvodcovia nových Pravidiel, no napriek tomu objavujú sa v Pravidielach niektoré nezrovnalosti.

1. Názov štátu a názvy správnych jednotiek.

Citujem: „Z ústavného zákona z 9. kvétna 1948 vyplýva, že názov štátu zni Československá republika. Názvy krajů a okresů jsou určeny v zákoně o krajském zřízení č. 28/48 Sb. Názvem okresu je sídlo okresního národního výboru

a neskloňuje se. Příklad: v okrese Český Brod.¹ Tolko hovorí o názve nášho štátu a o pomenovaní okresov úradná príručka. Názov nášho štátu je teda určený priamo v ústave, a to v podobe *Československá republika*. Tento názov treba pokladať za jedine správny dotiaľ, kým ho zákonodarný sbor nejakým nezmení. Ostáva teda problematické, či Komisia pre vypracovanie nového vydania Pravidiel slovenského pravopisu bola kompetentná, aby popri úradnej podobe *Československá republika* zavádzala aj podobu *Republika československá*.

Aj názvy okresov majú svoju niekoľkoročnú tradíciu. Je zaujímavé, že od r. 1931, keď vyšlo prvé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu, vyvíjali sa pomenovania okresov v administratívnej praxi ináč ako v jazykových príručkách. Úradný názov okresu je vlastne menom toho mesta, kde je sídlo okresného národného výboru, avšak jeho forma je neskloňná, napr. obec Slovenský Grob je v okrese Pezinok.

No túto formu Pravidlá ani nespomínajú. Miesto nej uvádzajú formu *Bratislavský okres*, *Pezinský okres*, *Košický okres* a iné. Gramaticky sú, pravda, aj takéto tvary správne, lenže treba rešpektovať aj úzus v administratívnej praxi.

2. Nie je nám známe, že by sa nejaký kontinent menoval Latinskou Amerikou. O Južnej Amerike sa síce hovorí, že ju kolonizovali latinské národy (Španieli a Portugalci), avšak to je iba jedna vlastnosť Južnej Ameriky. O Afrike sa zasa hovorí, že je čiernou Afrikou. Niektoré krajiny sú ľudovo-demokratické, iné kapitalistické. Všetky tieto pomenovania majú povahu druhového mena a nie vlastného mena. Pomenovanie *latinská Amerika* by sa teda malo písať s malým l.

Za všeobecné meno treba považovať aj pomenovanie *stredná Ázia* (v Pravidlách je *Stredná Ázia*), lebo to nie je nijaký konkrétny geografický pojem, ako je napr. *Malá Ázia*. Je to iba pomocné označenie, preto nehodno ho písať s veľkou začiatočnou literou.

3. Ak Pravidlá uznávajú za správnu formu *Veľkomoravská ríša*, niet dôvodu, aby sa za správnu uznala aj forma *Ríša veľkomoravská*. Veď ríša je obyčajnou formou vlády, ako je mocnárstvo, kráľovstvo atď. Netreba pripúšťať dvojaké formy tohto druhu (*České kráľovstvo* i *Kráľovstvo české*).

4. Viacslovné názvy ulíc, ktoré obsahujú nejaký pomiestny názov, majú sa písať tak, ako sa píše vlastný pomiestny názov. Napr. *cesta Na bôrik* sa nemôže písať inakšie ako *záhon Na bôrik*, lebo slovo *bôrik* tu má povahu apelativa. Niet preto dôvodu pre formu *Na bôrik*, ktorú uvádzajú Pravidlá. Pri záhone *Pod kalváriou* sa myslí na záhon, ktorý je pod miestnym objektom, konkrétne pod kalváriou, ak je však niektorý záhon pod vrchom zvaným Kalvária, jeho názov je *Pod Kalváriou*.

¹ Směrnice pro úpravu pomístního názvosloví, výnos Ministerstva stavebnictví, vytičil Státní zeměměřičský a kartografický ústav v Praze 1952; analogický výnos vydalo pre Slovensko Povereníctvo stavebníctva.

ÚPRAVA NIEKTORÝCH NÁZVOV OBCÍ PODĽA NOVÝCH PRAVIDIEL

Od nového roku 1954 píšeme podľa nových Pravidiel slovenského pravopisu. Je samozrejmé, že sa podľa nových Pravidiel musia zrevidovať aj názvy obcí. Za úradný názov obce sa považuje také znenie, aké je uvedené v Zozname obcí na Slovensku. Je to publikácia Slovenského plánovacieho úradu, vydaná podľa správneho rozdelenia z 1. februára 1949. Zmeny po 1. 2. 1949 nachádzajú sa v Úradnom vestníku.

Názvy obcí sa upravujú podľa návrhov MNV. Definitívnu formu im dáva Názoslovná komisia Povereníctva vnútra. Jej členmi sú aj zástupcovia Ústavu slovenského jazyka a Historického ústavu SAV. Teraz však nejde o „úradnú zmenu názvov obcí“ na základe vecných dôvodov, ale iba o prispôbenie niektorých názvov novým Pravidlám slovenského pravopisu.

Ukazuje sa potreba vykonať pravopisnú úpravu v názvoch týchto obcí:

Obišovce — doterajšia forma bola *Obyšovce*, Pravidlá však uvádzajú toto meno v podobe *Obišovce*.

Pravidlá ustávajú formu *Vihorlat*, preto sa musí akomodovať názov obce *Poruba pod Vihorlátom* na *Poruba pod Vihorlatom*.

V Pravidlách sa uvádza *Sereď*, kým doterajší úradný názov bol *Sereď*.

V starých Pravidlách boli *Vráble* ženského rodu (*vo Vrábľach*), nové Pravidlá uvádzajú mužský rod (*vo Vrábľoch*).

To by bola skupina obcí, kde sa pravopis miestnych názvov priamo ustáľuje. Omnoho väčší je však počet tých obcí, ktorých názvy by sa mali zmeniť preto, lebo sa zmenila pravopisná forma príslušného všeobecného podstatného mena. Sem patria názvy z týchto slovných základov:

1. Už staré Pravidlá uvádzali slovo *vrbie*, nové ho iba prevzali ako správne, no dosiaľ v okrese Ružomberok máme obec *Vrbie*. Jej názov bude treba opraviť na *Vrbie*.

2. Časté sú názvy obcí odvodené od slova *bôr* (*bôrik*, *bôrový*). Tieto slová sa písali s *ô* už v starých Pravidlách, no napriek tomu máme obce *Borová* (okres Trnava) a *Bory* (okres Levice). V okrese Liptovský Mikuláš je zasa *Malé Borové* a *Veľké Borové*. Názvy všetkých týchto obcí by bolo treba pravopisne prispôsobiť ich slovnému základu.

3. Toho istého charakteru sú obce, ktorých mená sú odvodené od *tónia*. V spisovnej slovenčine je už dávno ustálená pravopisná podoba slov *tínie*, *tíň*, *tínistý*, no napriek tomu sú v okrese Pezinok obce *Malé* a *Veľké Trnie*, v okrese Zvolen je zasa *Trnie*, ba aj pri Žiline je *Trnové pri Žiline*. Aj tieto názvy by bolo treba pravopisne prispôsobiť príslušným apelatívam.

4. V mene mnohých obcí je zasa stopa po *drieňoch*. Pravidlá majú *drieň*, *drieňový*, no v Zozname obcí je *Drienovec* (okres Moldava nad Bodvou), *Drienovo* (okres Krupina), *Plevník-Drienové* (okres Považská Bystrica), *Drienov* (okres Prešov) a *Drienovská Nová Ves*.

5. Zdrobnenina k *hora* je *hôrka*, preto máme napr. aj obec *Krásna Hôrka*. No pri Plešivci je už *Gemerská Horka*.

6. Pravidlá uvádzajú *siheľ*, ale máme obce *Sihla* (okres Brezno) a *Sihelné* (okres Námestovo).

7. V Pravidlách sa uvádza *žihlava*, avšak v Zozname obcí je *Žihlava*, (okres Modrý Kameň).

8. Slovo *hámor* má množné číslo *hámre*. No v okrese Trenčín je obec *Hámry*, hoci v okrese Nová Baňa sú už zasa *Dolné* a *Horné Hámre*, práve tak ako *Oravské Hámre* (okres Trstená) alebo *Remetské Hámre* (okres Sobrance).

9. V Pravidlách sa ušľachťuje *záriečie*, no v Zozname obcí je *Záriečie* (okres Púchov).

10. V Pravidlách je *klín*. Aj v Zozname obcí je jedna obec *Klín* (okres Námestovo), druhá však je už zasa *Klín nad Bodrogom*.

11. V Liptove je podľa Zoznamu obcí obec *Hyby* (okres Liptovský Hrádok), Pravidlá však na str. 180 uvádzajú *Hybe*.

12. V Tatrách bola doteraz osada *Matliary*. Pravidlá opravujú tento názov na *Matliare*.

13. V Pravidlách sa uvádzajú *žľaby*, preto by bolo treba upraviť aj doterajší názov *Kežmarské Žľaby*.

14. *Vojenské sruby* treba pozmeniť na *Vojenské zruby*.

15. V Pravidlách je slovo *strážny*, no v Zozname obcí je *Strážné* (okres Kráľovský Chlmec).

16. Pravidlá uvádzajú slovo *sokol*, no Zoznam obcí zaznamenáva obce *Sokol* a *Sokolany* (obe okres Košice).

17. V Pravidlách je *bôľ*, v Zozname obcí však obec *Boľ* (okres Kráľ. Chlmec).

18. Podľa Pravidiel naše ženy robia *šúlance*, v Zozname obcí sú však *Šuľany* (okres Dunajská Streda).

19. V Pravidlách je *Mária*, *Marián*, adjektívum *mariánsky*, v Zozname obcí je však *Marianka*.

20. Pravidlá majú *tríbiť*. Pri Nitre sa začína pohorie *Tríbeč*, takto jeho meno vyslovuje aj tamojší ľud. No v Zozname obcí sú doteraz *Kostoľany pod Tríbečom* (okres Zlaté Moravce).

21. V Zozname obcí sa viackrát uvádza pomenovanie obce *Trnávka* (*Hor. Trnávka* v okr. Nová Baňa, *Dolná Trnávka* v okr. Kremnica a *Trnávka* v okr. Šamorín). *Trnávka* je aj časťou Bratislavy. Naproti tomu v okrese Sečovce sa uvádza *Trnavka*.

Toto je iba niekoľko prípadov, ktoré musí Názvoslovná komisia Povereníctva vnútra riešiť. Omnoho väčší počet tvoria názvy častí miest, ktoré mali byť už dávno jazykove upravené. Preto je najvyšší čas, aby Názvoslovná komisia Povereníctva vnútra začala svoju činnosť. Je to potrebné najmä preto, lebo naša nová mapová produkcia si žiada presnejšie názvoslovné podklady, ako sú staré katastrálne operáty ešte z doby Rakúsko-Uhorska.

Pozn. redakcie. — Tento príspevok uverejňujeme ako podnet k diskusi o otázkach písania miestnych názvov. Redakcia nesúhlasí s autorovým vyhraneným stanoviskom, že by každé miestne meno malo mať takú pravopisnú podobu ako príslušné apelaatívum, ktoré je základom miestneho mena. V mnohých prípadoch je tento základ nejasný alebo neznámy a pri etymologizovaní miestnych mien je potrebná veľká opatrnosť, a to aj pri rozsiahlych vedomostiach z dejín príslušného jazyka a príslušného národa.

DROBNOSŤ

Zaplatiť a preplatiť. — V spisovnej slovenčine máme rad sloviess odvođených od slovesa *platiť* pomocou predpôn, napr. *zaplatiť*, *vyplatiť*, *doplatiť*, *priplatiť*, *predplatiť*, *preplatiť* atď. Jadrom významu je tu vždy činnosť, ktorú vyjadrujeme slovesom *platiť*, čiže ide vždy o platenie. No každé z týchto sloviess tvorí samostatnú lexikálnu jednotku, pretože sa pomocou predpôn významovo presne rozlišujú. Každé z týchto slov je príslušníkovi nášho národného jazyka významovo priesračné, pretože ide o také slová, ktoré sú utvorené podľa živých slovo-
tvorných typov. Pritom sa významovo viažu na seba jednotlivé slovesá s príslušnými podstatnými menami, napr. *vyplácať* — *výplata*; *priplácať* — *priplatok*; *predplatiť*, *predplácať* — *predplatné*; *preplatiť*, *preplácať* — *preplatok* atď.

Pretože sme sa v poslednom čase pomerne často stretli s nesprávnym používaním slovesa *preplatiť* vo význame „zaplatiť“, chceme poukázať na neopodstatnenosť takejto zámeny.

Nielen v spisovnom jazyku, ale aj v ľudovej reči sa slovesá *zaplatiť* a *preplatiť* presne rozlišujú. Záměna týchto dvoch sloviess nie je žiaduca najmä dnes, keď sa usilovne buduje odborná terminológia, keď sa náš jazyk z každej stránky upevňuje, ustaľuje a všestranne rozvíja. S nesprávnym používaním slovesa *preplatiť* sme sa stretli napr. v hovorovej reči odborníkov, v úradnej korešpondencii, ba aj v knižných vydaniach. Uvedieme si niekoľko príkladov z takej dôležitej publikácie, akou sú *Vzorové stanovy JRD*, kde sa sústavne „prepláca“, čo je, pravda, pre hospodárenie družstiev iste nie žiaduce. Napr.: Hovädzí dobytok, ošípané a ovce, ktoré člen družstva choval nad stanovený plán, *preplati* družstvo v hotovosti... (str. 10). — Kone, ktoré člen choval nad stanovený plán, *preplati* družstvo po odvedení do spoločnej maštale... (str. 11). — Na str. 12 sa *preplácajú* osivá, sadivá a krmivá, na str. 30 sa *prepláca* doplnková odměna v peniazoch, hoci tu ide o uhradenie doplnkovej odměny.

Treba poznamenat, že *preplácanie* je vo finančnom hospodárení JRD neprípustné. I keď je z kontextu jasné, o čo ide, a každý si to domyslí, jednako sa nemali dať našim družstevníkom do rúk stanovy s takouto chybou. *Preplatiť* znamená len „zaplatiť príliš mnoho, zaplatiť viac, ako je niečo hodno, zaplatiť viac, ako sa žiada, zaplatiť viac, ako treba“. Toto je v slovenčine jediný význam tohto slovesa. Nemožno ho preto zamieňať so slovesom *zaplatiť*, ktoré znamená „uhradiť, vyrovnať, poukázať sumu, peniaze“ a pod.

Pri *preplácaní* vzniká vždy *preplatok*, t. j. čiastka, ktorá vzniká po vyrovnaní, vyplatení, zaplacení, uhradení určitej sumy. Pri zaplacení sa ruší dlh, ale nevzniká nikdy preplatok. Už táto skutočnosť dostatočne ukazuje na neodôvodnené používanie slovesa *preplatiť* vo význame „zaplatiť“.

Pretože základ pri rozlišovaní sloviess *zaplatiť* a *preplatiť* tvoria odlišné fakty skutočnosti, a to natoľko odlišné, že ich záměna nie je prípustná, treba v každom prípade tieto slovesá náležite rozlišovať.

Kým pri slovese *zaplatiť* predpona *za-* vyjadruje len dokonavosť deja, zatiaľ pri slovese *preplatiť* predpona *pre-* má významovú, lexikálnu funkciu. Ako pri iných slovesách, napr. *prejesť sa*, *prepracovať sa*, *prekřmiť*, tak aj pri slovese *preplatiť* má predpona *pre-* význam „príliš mnoho, nad mieru“. Vnášanie nového, vedľajšieho významu do tejto predpony nemá v lexikálnom systéme nášho jazyka oporu.

Nebudeme preto „preplácať faktúry, sumu, peniaze“ a pod., ale *zaplatíme (vyplatíme) sumu, uhradíme faktúru, poukážeme peniaze* a pod. Ako vidíme, vyhovujúcich výrazových prostriedkov na označenie tejto skutočnosti máme v našom jazyku dosť.

M. Šalingová

POSUDKY

M. V. UŠAKOV, UPRAŽNENIJA PO ORFOGRAFIJ V SREDNEJ ŠKOLE.
Akademija Pedagogičeskich Nauk RSFSR, Moskva 1951, str. 138.

Ušakovova knižka je pokus o tvorivé pravopisné cvičenia. Druhé vydanie kladie si za úlohu nielen zvýšiť počet cvičení, ale aj ich kvalitu a rôznorodosť. Kapitoly sú zoradené podľa školských osnov. Pri zostavovaní cvičení vychádza autor z tézy, že „pravopis ako grafická forma písaného prejavu úzko súvisí s jazykom a odráža jeho zákonitosti“ (str. 4).

Cieľom cvičení je naučiť žiaka kultúrne sa vyjadrovať, nedopúšťať sa pri písaní chýb a správne spájať slová do viet.

Ruský pravopis je založený na morfológickom princípe a teda žiak, aby správne napísal to ktoré slovo, musí vedieť, z čoho vzniklo, musí poznať i slová analogické. Cvičebnica pamätá aj na také pravopisné javy, pri ktorých tradičné písanie dnes už neobjasňuje nijaké pravopisné pravidlo. Autor ustavične pripomína učiteľom, že pravopisné cvičenia nemajú byť samoúčelné, majú prehĺbovať všeobecné vedomosti žiaka, čo sa dosiahne najmä tým, že žiak bude poznávať význam každého slova, ktoré sa učí správne napísať. S poznávaním významu slov úzko súvisí aj rozširovanie slovnej zásoby, teda systematická slovníková práca. Cvičenia majú žiakov aktivizovať, majú ich nútiť premýšľať nad uloženou úlohou, aby na otázky, ktoré dostanú, nemohli odpovedať mechanicky.

Autor podáva systematicky vypracované cvičenia, ktoré učiteľ môže použiť celé, prípadne na základe cvičení, uvedených v tejto pomôcke, môže si sám vypracovať cvičenia podľa špeciálnych potrieb, s ktorými sa v triede stretne.

V úvode sa v krátkosti naznačuje, aké druhy gramaticko-pravopisných cvičení možno v škole použiť a aké aj M. V. Ušakov používa vo svojej knižke.

V pravopisných cvičeniach, ktoré podáva recenzovaná cvičebnica, sa vo veľkej miere používajú synonymá, ktoré obsahujú nejakú pravopisnú ťažkosť. Používajú sa tu všetky druhy synonymiky: slovníková (nahradzanie jedného slova druhým), morfológická (nahradzanie jednej formy druhou, napr. *išiel cestou* — *išiel po ceste*) alebo syntaktická (zvraty s *ktorý* a participiá). Všetky synonymá sa navzájom odlišujú čo i len jemnými významovými odtienkami a štylistickým použitím, a preto hľadanie synonym je dôležité nielen pre rozširovanie slovnej zásoby, ale i pre štylistickú bohatosť vyjadrovania.

Na spestrenie cvičení sa tu používajú aj antonymá. Slovník však pozná oveľa menší počet antonym ako synonym.

Dalším druhom cvičení je vkladanie vynechaných slov alebo slovných spojení do kontextu, pričom treba určiť, aké gramatické, pravopisné alebo slovníkové príznaky má slovo obsahovať.

Pri všetkých týchto cvičeniach, ak ide o ťažšie prípady, sú pred cvičeniami napísané slová, ktoré treba vkladať alebo nahradzať, aby sa dosiahol žiadaný výsledok. Aby sa práca nestala mechanickou, poradie slov, ktoré treba použiť, je často zmenené, prípadne niektoré slová sú celkom vynechané.

Niekedy sa žiakovi ukladá, aby vytvoril všetky tvary od jedného koreňa. Iná možnosť je, že sa od daného slova alebo tvaru podľa uvedeného príkladu tvorí iné slovo alebo tvar.

Dôležitá je aj úloha naučiť žiaka súvisle logicky hovoriť. I keď táto úloha patrí viac do syntaxe, pamätá sa aj na cvičenia takéhoto druhu.

Okrem tvorivého diktátu, zaužívaného v školách, navrhuje M. V. Ušakov použiť pri cvičeniach deformovaný text, v ktorom sú vety zložené z nesprávnych slovných tvarov alebo v ktorých je zlý slovosled.

Podľa autorovej mienky možno v jednom cvičení použiť aj niekoľko pravopisných pravidiel, ktoré navzájom nesúvisia. Kombinované cvičenia vyžadujú od žiaka veľkú pozornosť a aktivitu.

Ak sa žiak stretne s určitým druhom cvičenia prvýkrát, treba mu podrobne vysvetliť na príkladoch, ako má postupovať, prípadne časť úlohy môže trieda riešiť spoločne.

Autor, využívajúc všetky spomínané možnosti, začína cvičeniami na používanie a písanie jednotlivých hlások. V cvičeniach s mäkkým znakom upozorňuje najmä na slová, pri písaní ktorých žiaci robia najviac chýb. V ďalšom cvičení si žiaci precvičujú „i“ a „j“ (sú to slová ako *stoilo* a *stojlo*), písanie samohlások po sykavkách, znelé a neznelé spoluhlásky v koreni, rozdeľovací tvrdý a mäkký znak, rozličné druhy predpon (raz-/ras-, bez-/bes-), zložené slová atď.

Po hláskach prechádza M. V. Ušakov k častiam reči. Začína podstatnými menami, kde upozorňuje najmä na mená nesklonné, od ktorých potom prikračuje k najtypickejším druhom koncoviek a k výnimkám. Dosť veľa miesta venuje písaniu mäkkého znaku po sykavkách v nominatíve, ako i koncovkám -em a -om, -ej a -oj po sykavkách v inštrumentáli.

Pri používaní prídavných mien dôležitú úlohu hrajú najmä koncovky, a preto sú potrebné cvičenia na prízvučné a neprízvučné, tvrdé a mäkké koncovky, ako aj iné koncovky, ktoré robia žiakom pri písaní ťažkosti.

Autor zastáva názor, že číslovkám sa venuje v škole dosť málo pozornosti, hoci pri ich používaní (najmä pri skloňovaní základných a radových čísloviek, ktoré sa skladajú z viacerých členov) nie je všetko jasné.

Veľmi pekný výsledok môžu dosiahnuť cvičenia so zámenami. Na precvičenie tejto časti reči použil M. V. Ušakov cvičenia štylistického charakteru, ktorých cieľom je naučiť žiaka, aby sa vyhýbal nadmernému používaniu zámen.

Dosť podrobne je v cvičeniach rozpracované aj sloveso s participiami a prechodníkmi.

Cvičenia s predložkami a spojkami sú zamerané najmä na to, aby ich žiak vedel nielen správne napísať (napr. písanie zložených spojok), ale aby ich vedel aj nahradiť správnymi synonymami.

Recenzovaná príručka je pokusom o vyriešenie a prehĺbenie metodických otázok pri osvojovaní si pravopisných poučiek a pravidiel po vyjdení geniálnej práce J. V. Stalina o otázkach jazykovedy. Metódy, ktoré M. V. Ušakov používa, sú v zásade správne. Niektoré cvičenia a úlohy, ktoré autor predkladá, sú dosť ťažké, čo si čiastočne aj sám uvedomuje. Slová, ktoré nachádzame v cvičeniach, sú z najrozmanitejších oblastí, žiakovi V., prípadne VI. triedy nie ešte dostatočne známych, a preto je potrebné, aby učiteľ našiel spôsob, ako žiakovi pomôcť.

Niektoré cvičenia po náležitej úprave môžu sa veľmi dobre použiť aj na našich školách pri vyučovaní ruštiny, lebo zatiaľ nemáme cvičebnicu podobného rázu.

Príručka pomôže aj našim metodikom pri vypracovaní cvičení zo slovenského pravopisu. Potrebu takejto príručky pociťujeme obzvlášť teraz po vyjdení Pravidiel slovenského pravopisu, keď je učiteľ postavený pred dvojité úlohu: naučiť žiaka upravený pravopis a ďalej zvyšovať jeho jazykové znalosti.

Eleonóra Kučerová

Problematika tvorenia slov teší sa v sovietskej jazykovede stále veľkému záujmu. Nielsenze sa teoreticky rozpracúva, ale dosiahnuté výsledky sa aj popularizujú. Aj knižka Šanského má práve za cieľ popularizovať, podať učiteľom ruštiny a poslucháčom filológie základné poznatky o tvorení slov v ruštine. Jej autor sa pritom opiera predovšetkým o práce V. V. Vinogradova a podľa neho aj chápe postavenie tvorenia slov v rámci jazykovedných disciplín. Zdôrazňuje vzájomné vzťahy medzi slovníkom a gramatikou, ale nevyslovuje sa jednoznačne o tom, či treba tvorenie slov priradiť ku gramatike alebo k lexikológii.

V kapitole o morfológickom tvorení slov zdôrazňuje autor predovšetkým okolnosť, že význam odvodeného slova je určený jeho morfológickým zložením na rozdiel od lexikálno-sémantického tvorenia, kde morfológická štruktúra je určená významom. Do tejto skupiny zaraďuje aj skladanie. Potom podrobnejšie rozoberá spôsob sufixový, prefixový a sufixovoprefixový, všimajúc si pritom i gramatické vlastnosti jednotlivých typov.

V ďalšej kapitole venuje pozornosť základnej otázke morfológického rozboru slova, otázke určovania odvodeného a neodvodeného základu. V zhode s dnešným stavom výskumu ukazuje, že pri členení slova na morfémy nemožno vystačiť len s formálnym hľadiskom, ale že treba vždy brať do úvahy aj hľadisko významové. Za odvodené slovo možno pokladať len také slovo, popri ktorom jestvuje čo i len jedno významové blízke slovo neodvodené. Vo všeobecnosti možno povedať, že pri členení slova na slovotvorné prvky nie je správne hľadať za každú cenu koreň, ale treba brať do úvahy vzťahy medzi slovnými základmi.

Len pri takomto chápaní odvodených a neodvodených slov možno študovať zmeny v morfológickej štruktúre slova. Tieto zmeny sú dvojaké: alebo zaniká vzťah medzi základným a odvodeným slovom (*oproščenije*) alebo vzniká nový vzťah nie k celému základu, ale iba k jeho časti (*pererosloženie*). Príčinou týchto zjavov môžu byť zmeny vo význame odvodených a neodvodených slov, zmeny v hláskovej podobe slov, zánik zastaralých slov alebo vplyv živého slovotvorného typu na neproduktívny typ. V každom prípade ide tu o posunutie rozhrania morfém, ktorým vlastne vznikajú nové slovotvorné prípony.

V ďalšej kapitole sa rozoberajú prípady homonymie spôsobenej slovotvornými príponami alebo predponami a napokon sa upozorňuje aj na homonymiu samých prípon a predpón.

V poslednej kapitole podáva autor stručný prehľad slovotvorných prvkov ruštiny, pravda, nie v podobe tabuliek jednotlivých afixov, ale sa pokúša o ich hodnotenie z hľadiska produktivnosti a neproduktivnosti, a to so stálym ohľadom na jednotlivé slovné druhy. Dôležité je najmä zistenie, že každý slovotvorný prvok má určité vymedzené možnosti spájania, ktoré, pravda, neboli ešte dôkladne preskúmané. Isté je však to, že práve so šírkou týchto možností spájania súvisí produktivnosť daných slovotvorných prvkov. V závere tejto kapitoly sa venuje pozornosť morfológickému rozboru cudzích slov, pri ktorých treba aplikovať tie isté zásady ako pri domácich slovách.

Tieto hlavné myšlienky ilustruje autor názornými príkladmi. Postupuje pritom obyčajne tak, že v jednom odseku vysvetlí nejaký pojem a potom ho v ďalších odsekoch rozvádza na konkrétnych príkladoch. Tak je štýl tejto knižky názorný, živý a pritom neustráca na vedeckosť. Hoci autor neprináša nové náhľady, predsa podáva aj mnoho podnetov pre ďalšie bádanie.

J. Horecký

SLOVENSKÁ REČ

časopis Slovenskej akadémie vied

Ročník XIX, 1954, číslo 5

Vydalo v Bratislave roku 1954

vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied

Hlavný redaktor dr. Štefan Peciar

Vytlačili Severoslovenské tlačiarne, n. p., Martin

Výmer PIO 18163/50-II/3

Cena Kčs 1,70

SÚBEH

Ústav slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied vypisuje súbeh na obsadenie týchto miest:

1. jedno miesto vedeckého pracovníka na koncipovanie slovníka spisovnej slovenčiny,
2. jedno miesto vedeckého pracovníka v oddelení pre dejiny slovenčiny,
3. jedno miesto vedeckého pracovníka v nárečovom oddelení,
4. jedno miesto technického asistenta na prácu s kartotékami a iné pomocné práce.

Uchádzači na miesta vedeckých pracovníkov musia preukázať úplné vysokoškolské vzdelanie a primeranú prax. Uchádzači na miesto technického asistenta musia preukázať stredoškolské vzdelanie. Žiadosti doložené potrebnými osobnými údajmi, životopisom, dokladmi o odbornej kvalifikácii, prípadne zoznamom publikácií a vedeckých prác zašlite do 30. júna 1954 Ústavu slovenského jazyka Slovenskej akadémie vied, Klemensova 27, Bratislava.